

Negotiating Identity in a Digital "Third Space": Continuity and Change in the Afghan Diaspora Experience

Hossein Mirzaei^{1*}

1*. Assistant Professor of Anthropology, Department of Cultural Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author); hossein.mirzaei@atu.ac.ir

Original Article

Abstract

Background and Aim: This study examines digital space as a "third homeland" for Afghan migrants, exploring how both individual and collective identities are constructed, expressed, and challenged. It focuses on the evolution of traditional labels like "migrant" into new concepts such as the "digital displaced" and the "stateless generation," which reflecting the modern psychological, aesthetic, and political dimensions of displacement.

Data and Method: Adopting a qualitative approach through digital ethnography, this study examines the representation and contestation of migrant identities. Data were gathered through qualitative content analysis of online discourses (posts, comments, and videos) alongside semi-structured interviews with 30 Afghan migrants, comprising an equal distribution of 15 women and 15 men across different generations. Thematic coding was applied to analyze the data within the theoretical frameworks of digital identity and "Third Space" theory.

Findings: The results indicate that digital spaces function as a "third homeland" for the Afghan diaspora, where identity is actively reshaped through the lenses of "digital displacement." While the younger generation employs creativity and humor to navigate their sense of belonging, women offer more critical narratives regarding gender-based discrimination. Although these spaces facilitate cultural resistance and recreation, they are simultaneously hindered by structural challenges such as censorship and "double erasure," necessitating a paradigm shift in migration theories for the digital era.

Conclusion: The digital realm presents Afghan migrants with a complex landscape of opportunities and challenges. It facilitates the negotiation of hybrid identities and fosters community-building and activism, while introducing new structural barriers and uncertainties. This study emphasizes that the digital "third space" is a dynamic and contested arena where diasporic identities are continuously performed and reimagined in response to both internal aspirations and external sociopolitical constraints.

Keywords: Afghan diaspora, Digital activism, Digital displacement, Online identity, Third space.

Key Message: The internet acts as a "virtual homeland" for Afghan migrants where they can build new identities, keep their culture alive, and defend their rights. While this digital sphere offers a platform for resistance and agency, it remains a site of paradox, caught between transformative potential and the constraints of digital censorship and systemic exclusion.

Received: 01 June 2025

Accepted: 07 July 2025

Citation: Mirzaei, H. (2026), Negotiating identity in a digital "Third Space": Continuity and change in the Afghan diaspora experience, *Journal of Social Continuity and Change*, 5(3), 1270. <https://doi.org/10.22034/JSCC.2026.23233.1270>

Extended Abstract

Introduction

Human migration, a longstanding and multifaceted phenomenon, has undergone fundamental transformations in the digital era, profoundly affecting the lived experiences and identity processes of displaced individuals. The Afghan diaspora—shaped and expanded by decades of political instability, conflict, and humanitarian crises—exemplifies these shifts in a singular manner. While traditional migration studies predominantly focused on the physical dimensions of displacement, socio-economic integration, and adaptation to host societies, the decisive role of digital landscapes and social media in mediating migrant experiences—particularly for younger generations—has become an indispensable area of academic inquiry.

Digital platforms are no longer mere communication tools; they have evolved into contested arenas for rethinking, redefining, and representing both individual and collective identities. A critical aspect of this transition is the semantic evolution of terminology associated with Afghan migration. The conventional label "migrant" is increasingly superseded by notions such as "displaced," "stateless," and "wanderer," indicating a paradigm shift from viewing migration solely as a legal status toward understanding it as a psychological, mental, and at times, aesthetic experience of homelessness and identity suspension. This raises pivotal questions: How is "digital displacement" constructed in relation to cultural and literary roots? Do these redefinitions merely reflect crisis, or do they offer capacities for constructing resilient, multilayered identities?

For many Afghan migrants, especially those unable to return or who have never seen their ancestral homeland, the digital realm has functioned as a "second homeland" or a "third space." In these virtual communities, geographical boundaries are transcended, enabling the exchange of empathy, activism, and collective rituals. This "virtual homeland" provides a secure environment for expressing concerns and celebrating Afghan heritage, particularly for women and youth. However, the sustainability of this "third space" remains under scrutiny: Can virtual belonging substitute for the necessity of physical citizenship? What are the psychological consequences of the discrepancy between idealized digital representations and the harsh realities of daily discrimination and economic instability? How do migrants navigate the duality between virtual representation and lived reality?

The digital sphere has emerged as an active platform for social, cultural, and identity-based activism within the Afghan diaspora. Online campaigns, artistic productions, hybrid languages, and creative hashtags serve as instruments for amplifying marginalized voices and challenging dominant, stereotypical narratives. Yet, these forms of activism encounter

structural limitations, including censorship and content removal on global platforms, which can lead to experiences of "double erasure." Furthermore, the diversity of digital displacement is shaped by generational and gendered variables, with women frequently offering more profound and critical narratives of exile. This study critically examines how digital space transforms into a "third homeland" for Afghan migrants and how identities are constructed and challenged within it, accounting for generational and gendered dynamics.

Methods and Data

This research employs a critical digital ethnographic approach, focusing on the digital experiences and multifaceted content produced by Afghan migrants within online environments. The theoretical framework synthesizes three seminal theories to provide a robust analytical lens: Homi Bhabha's "Third Space," Judith Butler's "Performativity," and Manuel Castells' "Network Society." Bhabha's concept of the "Third Space" elucidates the emergence of hybrid identities at cultural intersections, offering a dynamic, liminal arena for negotiation and transformation. Butler's theory of performativity underscores how identities, particularly those of "digital exiles" and "stateless generations", are strategically constructed through iterative online acts, such as hashtag campaigns, digital storytelling, and artistic expression. Furthermore, Castells' "Network Society" frames the digital realm as both a catalyst for activism and a site of emerging structural inequalities, where algorithmic power can marginalize subaltern voices.

Data were gathered through extensive digital ethnography, involving the systematic analysis of social media content, online campaigns, artistic productions, and narrative-driven posts authored by Afghan migrants. To deepen the analysis of generational and gendered dynamics, 30 in-depth semi-structured interviews (15 women and 15 men from different age cohorts) were also conducted. In the analytical process, particular emphasis was placed on generational and gendered nuances in digital self-representation and activism. To ensure a comprehensive and contextually grounded analysis, the study also integrated an extensive review of literature regarding the Afghan digital diaspora, migration patterns, and identity formation, synthesizing findings from both global and local contexts.

Findings

The study demonstrates that digital space functions as a transformative "third homeland" for Afghan migrants, serving concurrently as a site for identity negotiation and a platform for social activism and community-building. The following key findings emerged from the analysis:

- *Hybrid and Fluid Identities:* Within the digital "Third Space," Afghan migrants construct hybrid identities that transcend conventional binary distinctions such as home/host or self/other. This space facilitates the synthesis of cultural elements from both the homeland and host societies, fostering fluid and multifaceted forms of belonging. For younger generations with limited or no direct experience of Afghanistan, digital platforms prove indispensable for accessing cultural memory and constructing contemporary identities.
- *Performativity and Collective Narratives:* Identity is framed not as a static essence but as a process continuously enacted through online performative acts. The strategic use of hashtags, the sharing of personal narratives, and the production of aesthetic content—including melancholic imagery, poetry, and virtual collective celebrations—reinforce a shared consciousness of exile. These emotional and aesthetic expressions are instrumental in forging affective bonds within the diaspora, validating Judith Butler's theory of performativity in a digital context.
- *Activism and Resistance:* The Afghan digital diaspora actively engages in online activism to challenge dominant, often stigmatizing narratives regarding migrants and refugees. Online movements, such as the *#LetAfghansIn* campaign, exemplify collective resistance against exclusionary policies to mobilize global support. Nevertheless, such activism encounters systemic obstacles; algorithmic censorship and platform-specific policies frequently marginalize Afghan voices, resulting in a phenomenon of "double erasure" and digital precarity.
- *Structural Inequalities and Platform Power:* The "network society," as conceptualized by Castells, offers unprecedented opportunities for identity redefinition while simultaneously reproducing novel forms of inequality. Algorithmic governance by major platforms (Meta, YouTube, TikTok) can suppress the visibility of marginalized groups, effectively relegating them to the status of "digital subalterns." The quest for visibility and influence in these spaces ongoing and fraught with uncertainty.
- *Generational and Gendered Divergences:* The experience of digital displacement is significantly non-uniform. First-generation migrants, maintaining deeper ontological ties to the homeland, narrate their experiences distinctly from second and third generations, who often identify as "digital exiles" or "stateless generations." Gender serves as another critical analytical lens: Afghan women frequently leverage digital spaces to critique restrictive social structures and cultural paradigms, offering nuanced

and critical narratives of exile, whereas men's online presence tends to emphasize themes of success and socioeconomic resilience.

- *Cultural and Literary Continuity*: The digital "third space" is not merely a platform for reproducing ancestral culture but a dynamic site for the active reinterpretation of cultural and literary heritage. This re-imagination is essential for younger migrants to forge connections with their roots while simultaneously envisioning alternative futures.
- *Emotional Labor and Communitarian Bonds*: The online sharing of trauma, nostalgia, hope, and joy constitutes a form of "emotional labor" that solidifies community ties and shapes the discursive conditions of the third space. Aesthetic representations of exile act as performative mechanisms that cultivate an emotional "third space" for the networked community.

Conclusion and Discussion

In summary, the digital realm offers Afghan migrants a dualistic landscape of profound opportunities and systemic challenges. It facilitates the negotiation of complex, hybrid identities while providing a robust platform for social activism and community-building; however, it simultaneously introduces novel structural obstacles and uncertainties. This study underscores the critical importance of understanding the "digital third space" not as a static environment, but as a dynamic and contested arena. Within this space, Afghan diasporic identities are continuously negotiated, performed, and reimagined, driven by a persistent interplay between internal aspirations for belonging and external sociopolitical constraints.

Ethical Considerations

Compliance with Ethical Guidelines

The researcher has carefully considered all ethical standards, including confidentiality, trustworthiness, accurate citation, respect for contributors, adherence to ethical data collection standards, and participant privacy. All participants in the study were guaranteed the confidentiality of the research results, and their participation was entirely voluntary.

Acknowledgments

The researcher extends their sincere gratitude to Dr. Seyed Askar Mousavi, Professor of Anthropology at Kabul University, and Dr. Morteza Kotobi, Professor of Social Psychology at the University of Tehran, for their invaluable guidance in shaping this article.

Authors' Contributions

Not applicable.

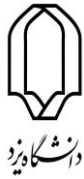
Conflicts of Interest

The author declared no conflict of interest.

Author's ORCID

Hossein MIRZAEI: <https://orcid.org/0000-0003-0781-5280>

IB Press

امتداد و دگرگونی هویت در «سرزمین سوم»: بازنمایی تجربه مهاجران افغانستانی در جهان دیجیتال

حسین میرزائی^{*۱}

*۱- دانشیار مردم‌شناسی، گروه مطالعات فرهنگی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول): hossein.mirzaei@atu.ac.ir

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: این پژوهش به منظور واکاوی نقش فضای دیجیتال به عنوان «سرزمین سوم» برای مهاجران افغانستانی و چگونگی ساخت، بازنمایی و چالش‌های هویت فردی و جمعی آنان در این عرصه انجام شد. تمرکز اصلی بر تحول مفاهیم سنتی مانند «مهاجر» به تعابیر نوینی چون «آواره دیجیتال» و «نسل بی‌وطن» بوده است.

روش و داده‌ها: این مطالعه با رویکرد کیفی و روش مردم‌نگاری دیجیتال انجام شده است که شامل تحلیل محتوای کیفی محتواهای آنلاین (پست‌ها، کامنت‌ها، ویدیوها) و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۳۰ مهاجر افغانستانی (۱۵ زن و ۱۵ مرد از نسل‌های مختلف) می‌شود. داده‌ها با استفاده از کدگذاری مضمونی و با توجه به نظریه‌های هویت دیجیتال و فضای سوم تحلیل شدند.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد که فضای دیجیتال برای مهاجران افغانستانی به «سرزمین سوم» تبدیل شده که در آن مفاهیم هویتی دگرگون شده‌اند. ما شاهد ظهور تعابیری مانند «آواره دیجیتال» هستیم که تجربه مهاجرت معاصر را بازتاب می‌دهند. نسل جوان با طنز و خلاقیت، آوارگی را به فرصتی برای بیان هویت تبدیل کرده، در حالی که زنان روایت‌های انتقادی‌تری از تبعیض ارائه می‌دهند. این فضا همزمان بستری برای مقاومت و بازآفرینی فرهنگی و هم با چالش‌هایی مانند سانسور و «حذف مضاعف» مواجه است.

بحث و نتیجه‌گیری: فضای دیجیتال علاوه بر یک «خانه موقت»، عرصه‌ای برای بازتعریف هویت است. این مطالعه بر نیاز به بازاندیشی در نظریه‌های کلاسیک مهاجرت با تمرکز بر نقش دیجیتال شدن، و لزوم سیاست‌گذاری برای حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر (به‌ویژه زنان) تأکید دارد؛ «سرزمین سوم دیجیتال» به شکل متناقضی به مثابه حوزه‌ای رهایی‌بخش و در عین حال محدودکننده عمل می‌کند.

واژگان کلیدی: آوارگی دیجیتال، سرزمین سوم، کنشگری دیجیتال، مهاجران افغانستانی، هویت آنلاین.

پیام اصلی: فضای مجازی برای مهاجران افغانستانی به «سرزمین سوم» تبدیل شده است؛ وطنی موقت و بینابینی که در آن هویت، فارغ از محدودیت‌های جغرافیایی، به طور مداوم بازسازی، اجرا و روایت می‌شود. این فضا اگرچه سرشار از تناقض است اما به‌عنوان بستری برای مقاومت فرهنگی، کنشگری اجتماعی و بازآفرینی هویت عمل می‌کند.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۱

ارجاع: میرزائی، حسین. (۱۴۰۵). امتداد و دگرگونی هویت در «سرزمین سوم»: بازنمایی تجربه مهاجران افغانستانی در جهان دیجیتال، تداوم و تغییر اجتماعی، ۵(۳)، ۱۲۷۰.

<https://doi.org/10.22034/JSCC.2026.23233.1270>

مقدمه و بیان مسأله

مهاجرت‌های انسانی، پدیده‌ای دیرپا و چندوجهی، در عصر دیجیتال با تحولات بنیادینی در تجارب زیست روزمره و فرآیندهای هویتی مهاجران مواجه شده است (Volkov, Krivopuskov & Kurbatov, 2022). در این میان، دیاسپورای افغانستانی، که در پی دهه‌ها بی‌ثباتی سیاسی، جنگ و بحران‌های انسانی شکل و گسترش یافته است، نمونه‌ای بارز و درعین‌حال ویژه از این تحولات را به‌نمایش می‌گذارد. اگر در گذشته، مطالعات مهاجرت عمدتاً بر ابعاد فیزیکی جابه‌جایی، انطباق با جامعه میزبان و چالش‌های اقتصادی-اجتماعی متمرکز بود، امروزه نمی‌توان نقش تعیین‌کننده فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی را در تجربه مهاجران، به‌ویژه نسل‌های جدیدتر، نادیده گرفت (Radford & Hetz, 2021: 381). این فضاها صرفاً ابزاری برای ارتباط نیستند، بلکه به‌عرصه‌ای برای بازاندیشی، بازتعریف و بازنمایی هویت‌های فردی و جمعی بدل شده‌اند.

یکی از مسائل بنیادین در این گذار، تحول معنایی واژگان و مفاهیم کلیدی مرتبط با مهاجرت افغانستانی‌هاست. واژه «مهاجر» به‌تدریج جای خود را به‌مفاهیمی چون «آواره»، «سرگردان»، «بی‌وطن» و ... داده است. این جابه‌جایی معنایی، نشان‌دهنده یک تغییر پارادایم از تلقی مهاجرت به‌مثابه یک وضعیت حقوقی یا کنشی مقدس، به‌سوی تجربه‌ای روانی، ذهنی و گاه زیبایی‌شناختی از بی‌خانمانی، تعلیق هویتی و جستجوی مداوم برای تعلق است. این «آوارگی دیجیتال» چگونه هویت‌یابی می‌شود و چه نسبتی با ریشه‌های فرهنگی و ادبی برقرار می‌سازد؟ این پرسش مطرح می‌شود که آیا این بازتعریف‌ها صرفاً بیانگر بحران هستند یا ظرفیت‌هایی برای خلق هویت‌های مقاوم و چندلایه نیز در خود دارند؟

فضای مجازی برای مهاجران افغانستانی، به‌ویژه آنانی که امکان بازگشت به‌وطن را ندارند یا هرگز آن را ندیده‌اند، به‌نوعی «وطن دوم» یا «سرزمین سوم» بدل شده است. در این فضا، جوامع مجازی شکل می‌گیرند که مرزهای جغرافیایی را بی‌معنا کرده و امکان تبادل تجربه، همدلی، حمایت، کنشگری و حتی برگزاری مراسم‌های جمعی را فراهم می‌آورند (Ramesh, 2025: 285). این «وطن مجازی» بستری برای جشن گرفتن هویت افغانی بدون ترس از تبعیض و فضایی امن برای بیان دغدغه‌ها، به‌ویژه برای زنان و جوانان، عرضه می‌کند.

اما این «سرزمین سوم» تا چه حد واقعی و پایدار است؟ آیا این فضا می‌تواند جایگزین نیاز به‌تعلق فیزیکی و حقوق شهروندی در جهان واقعی شود؟ تضاد میان تصویرهای موفق و پرزرق‌وبرقی که گاه در شبکه‌های اجتماعی به‌نمایش گذاشته می‌شود و واقعیت‌های تلخ زندگی روزمره مهاجران (تبعیض، بی‌ثباتی اقتصادی، اضطراب هویتی)، چه پیامدهایی برای سلامت روان و انسجام هویتی آنان دارد؟ این «دوگانگی هویتی» و شکاف میان بازنمایی مجازی و واقعیت زیسته چگونه تجربه می‌شود و چه سازوکارهایی برای مدیریت آن به‌کار گرفته می‌شود؟

فضای دیجیتال به‌بستری فعال برای کنشگری اجتماعی، فرهنگی و هویتی مهاجران افغان تبدیل شده است (Chekirova, 2022:370). پوشش‌های آنلاین، تولید محتوای هنری و روایی و استفاده از زبان‌های ترکیبی و هشتگ‌های خلاقانه، ابزارهایی برای رساندن صدای این مهاجران به‌سطح جهانی و به‌چالش کشیدن روایت‌های مسلط و کلیشه‌ای هستند. اما این کنشگری با چه محدودیت‌هایی روبروست؟ پدیده سانسور و حذف محتوای مرتبط با افغانستان و مهاجران در پلتفرم‌های جهانی، که گاه تحت تأثیر الگوریتم‌ها یا سیاست‌های پلتفرمی صورت می‌گیرد، چگونه تجربه «بی‌صدایی» و «حذف مضاعف» را برای این کاربران رقم می‌زند؟ آیا

کنشگری دیجیتال می‌تواند به تغییرات ملموس در سیاست‌ها و نگرش‌های جامعه میزبان منجر شود، یا صرفاً در سطح بازنمایی و بیان باقی می‌ماند؟

تجربه حضور در فضای دیجیتال برای همه مهاجران یکسان نیست و از یک نسل به نسل دیگر می‌تواند متفاوت باشد. همچنین، جنسیت نقش تعیین‌کننده‌ای در نحوه بازنمایی و تجربه این فضا دارد. زنان افغان اغلب روایت‌هایی عمیق‌تر، انتقادی‌تر و چندلایه‌تر از تجربه آوارگی، تبعیض و بی‌وطنی ارائه می‌کنند و از این فضا برای نقد ساختارهای اجتماعی و محدودیت‌های فرهنگی بهره می‌برند، درحالی‌که مردان ممکن است بیشتر بر جنبه‌های موفقیت و مقاومت تأکید ورزند.

با عنایت به این پیچیدگی‌ها، مسئله اصلی این پژوهش، بررسی انتقادی و عمیق چگونگی تبدیل شدن فضای دیجیتال به یک «سرزمین سوم» برای مهاجران افغانستانی است. این پژوهش در پی آن است که با تحلیل مردم‌نگارانه تجارب و محتواهای دیجیتال، نشان دهد که چگونه هویت‌های فردی و جمعی در این فضا ساخته، بازنمایی، و به‌چالش کشیده می‌شوند. به‌طور مشخص، این تحقیق به دنبال واکاوی این است که مهاجران افغانستانی، با توجه به بافت نسلی و جنسیتی، چگونه از امکانات فضای مجازی برای مذاکره بر سر معنای «وطن»، «تعلق» و «آوارگی» استفاده می‌کنند و در این مسیر با چه تضادهای، چالش‌ها (از جمله سانسور و دوگانگی هویتی) و همچنین فرصت‌هایی (برای کنشگری و بازآفرینی فرهنگی) مواجه می‌شوند. این پژوهش در نهایت می‌کوشد تا درک عمیق‌تری از نقش فضای دیجیتال در زیست روزمره و هویت‌یابی دیاسپورای افغانستانی در جهان معاصر ارائه دهد و به روشن ساختن این مسئله بپردازد که چگونه فرهنگ و ادبیات سنتی در این بازآفرینی‌های هویتی دیجیتال نقش ایفا می‌کنند و این «وطن مجازی» تا چه اندازه می‌تواند به نیازهای روانی و اجتماعی آنان پاسخ دهد یا صرفاً «خانه‌ای موقت» برای روح مهاجر باشد.

پیشینه تجربی

مطالعات مرتبط با مهاجرت و زیست روزمره مهاجران افغانستانی، به‌ویژه در عصر دیجیتال، نشان‌دهنده پیچیدگی‌ها و ابعاد متنوع این پدیده در بافت‌های جغرافیایی و فرهنگی گوناگون است. مرور پیشینه پژوهش، بستری نظری و تجربی برای درک بهتر روندها، چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌روی مهاجران افغانستانی در جهان معاصر فراهم می‌سازد و جایگاه مطالعات حاضر را در این حوزه روشن می‌کند.

کسکین و کومور (۲۰۲۴) در مطالعه خود بر چگونگی بازنمایی مهاجران افغان در ترکیه، که به‌طور کلی انتظار می‌رود به‌عنوان غریبه‌های «خطرناک» جدید مورد نفرت قرار گیرند، تمرکز دارند. تصاویر ارائه‌شده توسط جستجوهای گوگل به «روزنه‌ای تبدیل می‌شوند که از طریق آن می‌توان افغان‌ها را به‌طور جمعی دید و تصور کرد (Keskin, & Kömür, 2024). ولکوف و همکاران در اثر خود به «مهاجر دیجیتال» به‌عنوان یک مفهوم، به‌مهاجری اشاره می‌کنند که نیازهای اطلاعاتی خود را از طریق فناوری‌های دیجیتال اطلاعاتی برآورده می‌کند. این مقاله عوامل عملکرد جامعه ملی قومی دیجیتال، ویژگی‌های سازگاری اجتماعی مهاجران در دیاسپورای دیجیتال، انواع جدید ارتباطات بین فردی در دیاسپورای دیجیتال، روندها و مشکلات جدید مهاجرت دیجیتال و انواع جدید هویت مهاجران و هویت مجازی دیجیتال را آشکار می‌کند (Volkov et al. 2022). لفورت بر تجربیات مهاجرت افغان‌ها بین آسیای میانه و اروپای غربی تمرکز دارد و چالش‌هایی که با آن مواجه هستند و نامرئی بودن روایت‌های آن‌ها را واکاوی می‌کند (Lefort, 2023). لوپز و ریان روایت‌های مهاجران افغانستانی از گذرگاه‌های مرزی و تجربیات در انگلستان را بازگویی می‌کنند و پیچیدگی‌های مهاجرت و ادراک‌های متفاوت تخلیه شده در مقابل مهاجران غیرقانونی را به‌بحث می‌گذارد (López, & Ryan, 2023). هکل بر مشکلات

مهاجران از جمله موانع معیشت دیجیتال و شرایط بی‌خطر کار آنلاین، به‌جای تجربیات خاص ملی تاکید دارد (Hackl, 2023). مقاله کویرک بر تجربیات اسکان و شیوه‌های اطلاعاتی مهاجران افغانستانی در تورنتو می‌پردازد و بر نیاز به استراتژی‌های ارتباطی متناسب و درک چالش‌های منحصر به فرد و رفتارهای اطلاعاتی آن‌ها تأکید می‌ورزد (Quirke, 2011). اوپن به مطالعه پویای اطلاعاتی اروپایی با هدف بازدارندگی مهاجران بالقوه از ترک افغانستان پرداخته است (Oeppen, 2016). رای و همکاران به بررسی روش‌هایی می‌پردازد که رسانه‌های اجتماعی، و به‌ویژه فیس‌بوک، آنچه را که ما شهادت خوداظهاری می‌نامیم، تسهیل کرده‌اند. آن‌ها دو صفحه عمومی فیس‌بوک را تجزیه و تحلیل کرده تا ارزیابی کنند که چگونه بازداشت‌شدگان از چنین شبکه‌های اجتماعی برای مستندسازی تجربیات خود استفاده می‌کنند و تعامل بین بازداشت‌شدگان، سایر کاربران رسانه‌های اجتماعی و رسانه‌های جریان اصلی را مشاهده می‌کنیم. نکته قابل توجه این است که این شبکه‌های رسانه‌های اجتماعی، پناهجویان بازداشت شده را قادر می‌سازد تا نوعی شهادت خوداظهاری بدون واسطه انجام دهند که نقض حقوق بشر را افشا می‌کند و ادعاهای عدالت را مستند می‌سازد (Rae & Holman & Nethery, 2018).

عباسی بر چالش‌هایی که بازگشتگان افغانستانی با آن مواجه هستند، به‌ویژه در رابطه با زبان، فرهنگ و هویت پس از بازگشت آن‌ها به افغانستان پس از زندگی در ایران تمرکز کرده است (Abbasi, 2024). زندی‌ناوگران و همکاران (۲۰۲۳) بر اساس پژوهشی با رویکرد نظریه داده‌بنیاد و از طریق مصاحبه با ۴۵ شرکت‌کننده افغانستانی در ایران، تجربیات عاطفی این مهاجران را شامل احساس ناامیدی، ترس از اخراج، محدودیت، روزمرگی و بقا، کاهش اعتماد به نفس، حسرت و ناکامی بررسی کرده‌اند. اگرچه رضایت مقایسه‌ای محدودی نیز گزارش شده، اما در کل نتایج نشان‌دهنده «گسست عاطفی» مهاجران در مواجهه با شرایط زندگی در ایران است. همچنین در پژوهشی دیگر، زندی‌ناوگران و همکاران (۲۰۲۴) نشان می‌دهند که قوانین و سیاست‌های فعلی مهاجرت در ایران منجر به شکاف اقتصادی، محدودیت فرصت‌های آموزشی، انزوای اجتماعی و چالش‌های هویتی برای مهاجران افغانستانی شده است. سیاست‌های ایران بیشتر به سمت طرد و محروم‌سازی گرایش دارد و در نتیجه، این مهاجران احساس تعلق ضعیف‌تری به کشور میزبان دارند. بر این اساس، مطالعه حاضر تاکید می‌کند که به جای سیاست‌های تفرقه‌آمیز، از نظریه‌ها و سیاست‌های ادغام و یکپارچه‌سازی استفاده شود. سیاست‌های کنونی نه تنها مانع ادغام مهاجران می‌شوند، بلکه پیشرفت کلی کشور میزبان را نیز مختل کرده و انسجام اجتماعی را تضعیف می‌کنند.

در پژوهش‌های داخلی، میرزائی (۱۴۰۳) در مقاله‌ای به بررسی نظام سلیقه‌ای نفوذداران مهاجر افغانستانی در اینستاگرام پرداخته و فنون تأثیرگذاری آنان را بر اساس نظریه «مدیریت تأثیرگذاری» و «تحلیل نمایشی» تحلیل کرده است. در این مقاله، با مردم‌نگاری شبکه‌ای داده‌های دیداری (تصاویر، استوری‌ها و ایموجی‌ها) و متنی (کامنت‌ها و پست‌ها)، از خلال یک گونه‌شناسی هشت وضعیتی، نشان داده می‌شود که نفوذداران چگونه برای کسب درآمد، سلیقه مخاطبان را دستکاری می‌کنند و با ایجاد میل به مصرف تظاهری نزد دنبال‌کنندگان، به کالایی‌سازی حیات شخصی خود می‌پردازند. همچنین در مقاله‌ای دیگر، میرزائی (۱۴۰۴) با رویکرد مردم‌نگارانه، به بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در مواجهه با چالش‌های مهاجرتی دایاسپورای افغانستانی در فرانسه می‌پردازد. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد شبکه‌های اجتماعی مجازی بستری کلیدی برای بازتولید زبان، ادبیات شفاهی، آیین‌ها و تقویت پیوندهای خانوادگی و عاطفی میان نسل‌ها فراهم کرده‌اند. این فضاها با اشتراک‌گذاری داستان‌ها، اشعار، ضرب‌المثل‌ها و خاطرات، نه تنها مانع فراموشی زبان مادری می‌شوند، بلکه حس تعلق و همبستگی جمعی را نیز تقویت می‌کنند. با این حال، چالش‌هایی چون ترکیب زبان‌ها، فاصله نسلی و ایجاد «حباب فرهنگی» نیز وجود دارد. این پژوهش نشان می‌دهد شبکه‌های اجتماعی مجازی، نقش دوگانه‌ای در همزمانی حفظ هویت فرهنگی و تسهیل ادغام اجتماعی ایفا می‌کنند. فراش و همکاران (۱۴۰۳) بر این باور هستند که مهاجران افغانستانی به دلیل جداسازی

فضایی و موانع اجتماعی با چالش‌هایی در دستیابی به ادغام در جامعه ایرانی مواجه هستند. این موضوع در فضای مجازی هم دیده می‌شود. افتخاری و انوری (۱۴۰۱) به واکاوی هویت زنان و ساخت خود زنانه در فیسبوک، می‌پردازد. نتایج به‌دست آمده از این مقاله نشان می‌دهد که کاربران زن در فیسبوک در بخش‌های مختلف پروفایل فیسبوک خودشان؛ مانند اظهارنظرهای روی وال، اسم و عکس پروفایل، تنظیمات خصوصی به‌جزء عضویت در گروه‌ها، هویتی را مطابق با قالب‌های جنسیتی رایج که بر پایه آن‌ها زنان؛ منفعل، مطیع، وابسته و احساساتی محسوب می‌شوند به‌نمایش گذاشته‌اند. خواجه‌نوری و خضری (۱۴۰۳) مطالعه‌ای را با هدف بررسی رابطه بین فضای مجازی و ملی‌گرایی دیجیتال، در بین افغانستانی‌های ساکن شهر شیراز انجام داده‌اند. یافته‌های تحقیق در سطح آزمون‌های دو متغیره نشان داد بین زنان و مردان و افراد مجرد و متأهل برحسب ملی‌گرایی دیجیتال، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. همچنین میزان دسترسی به فناوری‌های نوین و استفاده از آنها، رابطه معنی‌دار مثبتی در سطح بیش از ۹۹ درصد اطمینان با متغیر وابسته داشته است. از سوی دیگر ارزیابی مدل تحقیق با استفاده از رگرسیون چندمتغیره، نشان داد که به‌ترتیب شش متغیر تماس تلفنی با دیگر افغانستانی‌ها، سال‌های مهاجرت به ایران، میزان دسترسی به اینترنت و تلفن همراه، میزان استفاده از پلتفرم‌های مختلف، وضعیت شغلی (شاغل روزمزد) و درنهایت حضور خانواده پدری در ایران، روی هم ۳۰ درصد تغییرات متغیر وابسته را تبیین می‌کنند.

مقاله حاضر از چند جهت نسبت به پژوهش‌های فوق دارای تمایزها و نوآوری‌هایی است: اول، برخلاف بسیاری از مطالعات پیشین که عمدتاً بر یک چارچوب نظری تکیه دارند، این مقاله با ترکیب سه نظریه، چارچوبی تحلیلی، چندبعدی و نوآورانه ارائه می‌دهد. دوم، بسیاری از پژوهش‌های پیشین (مانند کسکین و کومور، ولکوف و همکاران، کوپرک و غیره) بر بازنمایی رسانه‌ای، مشکلات معیشتی، یا رفتارهای اطلاعاتی مهاجران تمرکز دارند و کمتر به تجربه زیسته و روایت‌های فردی و جمعی در بستر شبکه‌های اجتماعی پرداخته‌اند. این مقاله با استفاده از روش مردم‌نگاری دیجیتال و تحلیل محتوای کیفی، به‌طور مستقیم به روایت‌های مهاجران، هشتگ‌ها، تولیدات هنری و روایت‌های نسلی و جنسیتی می‌پردازد و لایه‌های پنهان‌تر هویت و احساس تعلق را آشکار می‌کند. سوم، درحالی‌که برخی مطالعات داخلی (مانند افتخاری و انوری یا خواجه‌نوری و خضری) به‌طور خاص به هویت زنان یا تفاوت‌های جنسیتی پرداخته‌اند، این مقاله، این ابعاد را در کنار تفاوت‌های نسلی و در بستر فضای دیجیتال به‌صورت هم‌زمان و تطبیقی بررسی می‌کند. چهارم، مفهوم «سرزمین سوم» در مطالعات پیشین عمدتاً به‌صورت نظری یا در زمینه‌های غیرایرانی مطرح شده است. مقاله حاضر این مفهوم را به‌طور عملیاتی و با شواهد مردم‌نگارانه در بستر مهاجران افغانستانی در ایران و جهان بازتعریف می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه فضای مجازی به وطن موقت و بستری برای بازآفرینی هویت تبدیل می‌شود. پنجم، از نوآوری‌های این مقاله، طرح مسئله «حذف مضاعف» و سانسور الگوریتمی در شبکه‌های اجتماعی است؛ موضوعی که در پژوهش‌های قبلی کمتر به آن پرداخته شده و عمدتاً به حذف فرهنگی یا رسانه‌ای محدود بوده است. ششم، مقاله ما با بررسی بازتاب ادبیات و موسیقی کلاسیک فارسی در روایت‌های دیجیتال مهاجران، نشان می‌دهد که چگونه عناصر فرهنگی سنتی در فضای آنلاین بازآفرینی و به ابزار مقاومت و هویت‌یابی تبدیل می‌شوند. این پیوند میان سنت و نوآوری، کمتر در مطالعات پیشین دیده می‌شود.

مقاله حاضر، با رویکردی نوآورانه و چندلایه، نه‌تنها خلأهای پژوهشی موجود را پوشش می‌دهد، بلکه با ارائه مفاهیم و روش‌های جدید، افق‌های تازه‌ای برای مطالعات مهاجرت افغانستانی‌ها در عصر دیجیتال می‌گشاید. این مقاله می‌تواند به‌عنوان مرجع نظری و روشی برای پژوهش‌های آینده در حوزه دیاسپورا، هویت دیجیتال و مطالعات فرهنگی مهاجران مورد استفاده قرار گیرد.

ملاحظات نظری

چارچوب مفهومی پژوهش با ترکیب سه نظریه کلیدی «فضای سوم» هومی بابا، «کنش اجرایی» جودیت باتلر و «جامعه شبکه‌ای» مانوئل کاستلز، به تحلیل تجربه‌های دیاسپورای افغان در فضای دیجیتال می‌پردازد. این چارچوب به فهم عمیق‌تر پدیده‌هایی چون «سرزمین سوم دیجیتال»، «آوارگی دیجیتال»، «کنشگری دیجیتال» و «بازنمایی هویت» کمک می‌کند و به تضادها، چالش‌ها و ظرفیت‌های این فضای نوظهور می‌پردازد. در ادامه این نظریه‌ها مختصراً معرفی و مرور می‌گردند و سپس چگونگی ترکیب و تقاطع آن‌ها در چارچوب‌بندی زاویه دید پژوهش حاضر روشن می‌گردد.

۱. نظریه «فضای سوم» هومی بابا: این نظریه ریشه در مطالعات پسااستعماری دارد و توضیح می‌دهد که هویت‌های فرهنگی در مناطق تلاقی و برخورد فرهنگ‌ها چگونه شکل می‌گیرند. «فضای سوم» فضایی بینابینی و بینافرهنگی است که در آن هویت‌های ثابت و دوقطبی (مانند خودی/دیگری یا میزبان/مهاجر) به چالش کشیده می‌شوند و امکان ظهور «هویت‌های ترکیبی» فراهم می‌شود (Bhabha, 2004: 55). در متن، «سرزمین سوم دیجیتال» معادل فضای سوم بابا است؛ فضایی که در آن مهاجران افغان نه کاملاً به فرهنگ وطن مادری تعلق دارند و نه به طور کامل در جامعه میزبان ادغام شده‌اند، بلکه عناصر هر دو جهان را ترکیب می‌کنند و هویت‌های جدید و سیال می‌سازند. فضای سوم، به گفته بابا، «غیرقابل بازنمایی» است؛ یعنی مکان یا هویتی ثابت نیست، بلکه فرایندی پویا و سیال از مذاکره و تحول است. این ویژگی، تضادها و ابهام‌های تجربه مهاجران را توضیح می‌دهد: شکاف میان تصویرهای موفقیت‌آمیز و واقعیت‌های تلخ زندگی روزمره، منبع اضطراب و دوگانگی هویتی است. فضای سوم، هم فرصت بازآفرینی هویت و هم منبع اضطراب و بی‌ثباتی است، چون هویت‌ها در آن دائماً در حال شدن و مذاکره‌اند و هیچ معنای واحد و پایداری وجود ندارد (Walsh, 2023: 2621).

فضای سوم دیجیتال صرفاً بازتولید فرهنگ گذشته نیست؛ بلکه محل گفت‌وگو و بازتفسیر فعال میراث ادبی و فرهنگی برای پاسخ به نیازهای حال و تصور آینده‌ای متفاوت است. برای نسل‌های جوان‌تر مهاجر که تجربه‌ای مستقیم از وطن فیزیکی ندارند، این فضا برای ایجاد پیوند با حافظه فرهنگی و ساختن هویت‌های معاصر حیاتی است.

۲. نظریه «کنش اجرایی» جودیت باتلر: باتلر معتقد است هویت (به‌ویژه جنسیت) کیفیتی ذاتی نیست، بلکه از طریق تکرار اعمال، ژست‌ها و سبک‌های گفتمانی «اجرا» و ساخته می‌شود (Butler, 1990: 32). هویت فقط تا زمانی واقعی است که اجرا شود و هیچ جوهری وجود ندارد که آن را بیان کند؛ هویت‌ها ساخته می‌شوند، نه اینکه صرفاً بیان شوند (Cover, 2021: 12). هویت‌هایی مانند «آواره دیجیتال» یا «نسل بدون وطن» در میان مهاجران افغان از پیش موجود نیستند، بلکه از طریق مجموعه‌ای از کنش‌های اجرایی آنلاین (مانند هشتگ‌گذاری، روایت‌سازی، بازنمایی زیبایی‌شناختی) ساخته و تثبیت می‌شوند. مانند استفاده مکرر از هشتگ‌ها، به‌اشتراک گذاشتن داستان‌های شخصی از بی‌خانمانی و تعلیق هویتی، یا خلق تصاویر و پست‌های هنری درباره آوارگی. روایت‌های عاطفی و زیبایی‌شناختی (مانند استفاده از شکلک‌ها، تصاویر مالخولیایی، شعر و جشن‌های جمعی) بخشی از کنش اجرایی هستند که عاطفه مشترک و هویت جمعی را تقویت می‌کنند. همچنین، سبک بیان آنلاین جزئی جدایی‌ناپذیر از هویت اجراشده است و پیوندهای عاطفی را در جامعه دیاسپوریک شکل می‌دهند (Stahl, & Literat, 2023: 927).

۳. نظریه «جامعه شبکه‌ای» مانوئل کاستلز: جامعه شبکه‌ای با جهانی‌شدن فعالیت‌های اقتصادی، شکل شبکه‌ای سازمان، انعطاف‌پذیری و بی‌ثباتی کار و فرهنگ واقعیت مجازی تعریف می‌شود (Castells, 1997:21). اینترنت و رسانه‌های اجتماعی ابزارهای ذاتی این جامعه‌اند و بستر فعالیت دیاسپورای دیجیتال افغان را فراهم می‌کنند. همچنین، از نگاه کاستلز، هویت مقاومتی زمانی شکل

می‌گیرد که گروه‌هایی که توسط منطق سلطه بی‌ارزش یا انگ خورده‌اند، هویت جمعی می‌سازند (Sahgal, 2024: 2983). دیاسپورای افغان نمونه بارزی از این هویت مقاومتی هستند که با تولید محتوای هنری و پوشش‌های آنلاین، روایت‌های مسلط و منفی از مهاجر یا پناهنده را به‌چالش می‌کشد و با سانسور و حذف مضاعف مقابله می‌کند. از سوی دیگر ما با هویت پروژه‌ای مواجه هستیم. این هویت زمانی شکل می‌گیرد که بازیگران اجتماعی با استفاده از مواد فرهنگی موجود، هویت جدیدی می‌سازند و به‌دنبال تحول ساختار اجتماعی هستند (Ceccon, 2024: 2446).

ترکیب نظریه‌های هومی‌بابا، جودیت باتلر و مانوئل کاستلز، چارچوبی چندبعدی و قدرتمند برای تحلیل تجربه دیاسپورای افغان در فضای دیجیتال فراهم می‌کند. این نظریه‌ها نه تنها به‌صورت جداگانه، بلکه در هم‌افزایی با یکدیگر، به‌درک عمیق‌تری از پدیده‌های پیچیده مشاهده‌شده در این پژوهش کمک می‌کنند.

فضای سوم بابا، عرصه‌ای پویا و اجرایی است که هویت‌هایی مانند «آواره دیجیتال» در آن اجرا می‌شوند (باتلر) و این فضا توسط منطق‌های جامعه شبکه‌ای کاستلز ساختار می‌یابد. ترجمه فرهنگی (بابا) که در این فضا رخ می‌دهد، کنش‌های اجرایی (باتلر) هستند که هویت‌های دورگه را می‌سازند و از طریق رسانه‌های دیجیتال (کاستلز) تقویت می‌شوند.

کنشگری دیجیتال دیاسپورای افغان (هویت مقاومتی کاستلز) ذاتاً اجرایی (باتلر) است: پوشش‌های هشتمی، روایت‌های آوارگی و خلق تصاویر بصری همگی اجراهایی برای به‌چالش کشیدن روایت‌های غالب و تثبیت هویت جمعی‌اند. ساخت هویت پروژه‌ای (کاستلز) به‌تکرار اجرایی ارزش‌های مشترک، خاطرات و آرزوها در فضای سوم دیجیتال متکی است.

کار عاطفی و هم‌نوایی عاطفی (Papacharissi, 2015) در ایجاد و حفظ «سرزمین سوم دیجیتال» حیاتی است. به‌اشتراک گذاشتن درد، شادی، نوستالژی و امید، کنش‌های اجرایی هستند که پیوندهای عاطفی ایجاد می‌کنند و شرایط گفتمانی بیان را در فضای سوم شکل می‌دهند. بازنمایی زیبایی‌شناختی آوارگی، اجرای زیبایی‌شناختی (باتلر) از آوارگی است که فضای سوم عاطفی (بابا) برای جامعه شبکه‌ای (کاستلز) می‌سازد.

چارچوب نظری ارائه‌شده با ترکیب سه نظریه بنیادین، ابزاری مناسب برای تحلیل تجربه‌های دیاسپورای افغان در فضای دیجیتال فراهم می‌کند. این چارچوب نشان می‌دهد که: اولاً، فضای دیجیتال برای مهاجران افغان نه فقط عرصه‌ای برای بازتولید فرهنگ گذشته، بلکه فضایی برای مذاکره، بازآفرینی و ساخت هویت‌های جدید است؛ دوم این‌که، هویت‌ها در این فضا از طریق کنش‌های اجرایی و روایت‌های جمعی ساخته می‌شوند و پیوندهای عاطفی و زیبایی‌شناختی در جامعه دیاسپوریک شکل می‌گیرند؛ سوم این‌که، جامعه شبکه‌ای امکانات جدیدی برای کنشگری و بازتعریف هویت فراهم می‌کند، اما در عین حال نابرابری‌های جدیدی را نیز بازتولید می‌کند و قدرت پلتفرم‌ها و الگوریتم‌ها می‌تواند صدای گروه‌های حاشیه‌ای را محدود کند؛ در نهایت، این چارچوب به‌درک پویایی، تناقض و ظرفیت‌های مقاومت و بازآفرینی هویت در «سرزمین سوم دیجیتال» کمک می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه دیاسپورای افغان در مواجهه با چالش‌های ساختاری، به‌طور خلاقانه هویت و آینده خود را بازتعریف می‌کند.

روش و داده‌های پژوهش

این پژوهش با هدف بررسی انتقادی و عمیق چگونگی تبدیل شدن فضای دیجیتال به یک «سرزمین سوم» برای مهاجران افغانستانی و تحلیل نحوه ساخت، بازنمایی و به‌چالش کشیده شدن هویت‌های فردی و جمعی آنان در این فضا، از رویکرد کیفی بهره می‌برد. روش اصلی این تحقیق، مردم‌نگاری دیجیتال است که با تحلیل محتوای کیفی تولیدات و تعاملات آنلاین و همچنین در مواردی با مصاحبه‌های مستقیم با مهاجران افغانستانی ترکیب شده است.

داده‌های این پژوهش از طریق مشاهده و گردآوری محتوای عمومی تولیدشده مهاجران افغانستانی در شبکه‌های اجتماعی پرکاربرد در بین آن‌ها (از جمله اینستاگرام، توئیتر، فیس‌بوک و گروه‌های تلگرامی) طی یک بازه زمانی مشخص از خرداد تا شهریور ۱۴۰۳ (سه ماه) جمع‌آوری شده است. این محتواها شامل موارد زیر بوده‌اند: الف: پست‌ها و روایت‌های متنی: شامل کپشن‌ها (۴۷ مورد)، استوری‌ها (۷۹ مورد)، توئیتهای (۱۴۸ مورد)، کامنت‌هایی (۱۳۸ مورد) که تجارب شخصی، دیدگاه‌ها و احساسات مهاجران را بازتاب می‌دهند. همچنین برای واکاوی بیشتر و عمیق‌تر مضامین، مصاحبه‌هایی نیمه‌ساختاریافته با مهاجران (۱۵ مرد و ۱۵ زن) حول این محتواها صورت گرفت. ب: هشتگ‌های کلیدی: مانند #آواره_دیجیتال، #مهاجر_آنلاین، #نسل_بدون_وطن و پویش‌هایی نظیر #افغان‌ها_را_پناه_دهید که برای ردیابی و تحلیل گفتمان‌های جمعی مورد استفاده قرار گرفتند. پ: محتواهای بصری و هنری: شامل عکس‌ها (۸۳ مورد)، ویدیوهای کوتاه (۳۲ مورد)، میم‌ها (۲۶ مورد)، آثار هنری دیجیتال (نقاشی، عکاسی) (۳۱ مورد) و تولیدات موسیقی (۱۷ مورد) که بیانگر تجربه زیست روزمره، هویت و کنشگری مهاجران هستند. ت: نقل‌قول‌ها و روایت‌های مستقیم: گزیده‌ای از اظهارات کاربران که در متن مقاله به‌صورت نقل‌قول مستقیم (با رعایت گمنامی نسبی مانند «مرد، ۳۶ ساله») آورده شده است، به‌عنوان داده‌های کیفی مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

تحلیل داده‌ها در چند مرحله و با الهام از چارچوب نظری پژوهش (ترکیب نظریات فضای سوم هومی بابا، کنش اجرایی جودیت باتلر و جامعه شبکه‌ای مانوئل کاستلز) براساس این مراحل صورت گرفته است: الف: تحلیل معنایی و گفتمانی: بررسی تحول معنایی واژگان کلیدی مرتبط با مهاجرت (مانند «مهاجر» و «آواره») و تحلیل گفتمان‌های رایج در فضای مجازی برای درک چگونگی بازتعریف این مفاهیم. ب: تحلیل مضمون: شناسایی و دسته‌بندی مضامین اصلی و فرعی مرتبط با تجربه زیست، هویت‌یابی، کنشگری، چالش‌ها (مانند سانسور و دوگانگی هویتی) و فرصت‌های موجود در «سرزمین سوم دیجیتال». پ: تحلیل تطبیقی: بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها در تجارب و بازنمایی‌های دیجیتال با توجه به بافت نسلی و جنسیتی. ت: تفسیر مردم‌نگارانه: تفسیر عمیق داده‌ها در پرتو چارچوب نظری پژوهش برای فهم چگونگی ساخت و اجرای هویت، شکل‌گیری جوامع مجازی، پویایی‌های قدرت و مقاومت در فضای آنلاین دیاسپورای افغانستانی. ث: تحلیل نشانه‌شناختی تصاویر.

برای اعتباریابی کار، یافته‌ها در دومرحله هم به اطلاع‌رسان‌ها و هم به متخصصین در این حوزه ارائه شد و با نظرات آن‌ها، کار ویرایش شد. در این پژوهش تلاش شده است تا اصول اخلاقی در پژوهش‌های آنلاین رعایت شود. از جمله این موارد می‌توان به‌استفاده از داده‌های عمومی، عدم افشای هویت واقعی کاربران (استفاده از عناوین کلی مانند «مرد، ۲۱ ساله» یا ارجاع به‌محتوای عمومی بدون ذکر نام کاربری خاص در صورت حساسیت) و تمرکز بر تحلیل محتوا به‌جای مداخله مستقیم در جوامع آنلاین اشاره کرد. هدف اصلی، درک پدیده مورد مطالعه با احترام به حریم خصوصی و تجارب مشارکت‌کنندگان در فضای دیجیتال بوده است.

یافته‌های پژوهش

در بخش یافته‌های این پژوهش، با تکیه بر تحلیل مردم‌نگارانه محتوای دیجیتال و روایت‌های آنلاین مهاجران افغانستانی، هفت مضمون کلیدی استخراج گردید که تصویری چندلایه و پارادوکسیکال از زیست‌جهان دیجیتال این دیاسپورا را ترسیم می‌کند. این مضامین، از تحول معنایی مفاهیم هویتی تا شکل‌گیری «سرزمین سوم» دیجیتال، از کنشگری و بازآفرینی فرهنگی تا چالش‌های سانسور و دوگانگی هویتی را دربر می‌گیرند و نشان می‌دهند چگونه فضای مجازی به عرصه‌ای بنیادین برای بازتعریف، اجرا و مذاکره‌ی مداوم هویت فردی و جمعی در میانه‌ی تجربه‌ی آوارگی و جستجوی تعلق بدل شده است. جدول ۱، مضامین اصلی پژوهش و عملکرد آن‌ها در فضای دیجیتال را به‌صورت خلاصه ارائه می‌کند و سپس در ادامه، هر کدام از مضامین احصاء شده از تحلیل‌ها ارائه و مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جدول ۱- مضامین اصلی پژوهش

مضامین اصلی پژوهش	توضیح
بازتعریف مفاهیم در فضای دیجیتال	سیالیت و چندلایگی معنایی مفاهیم آواره، سرگردان و مهاجر
فضای سوم دیجیتال	محل بازنمایی هویت، مقاومت فرهنگی و مذاکره هویتی
کنش‌گری هویتی دیجیتال	بازنمایی عاطفی و ارادی «هویت آواره»، بازسازی هویت در تعاملات مجازی
چالش‌های دیجیتال	سانسور، حذف مضاعف، منطق الگوریتمی، تبعیض ساختاری
تجربه‌های نسلی و جنسیتی	تفاوت‌های نسلی در بازنمایی هویت، نقش زنان در فضای مجازی
مقاومت فرهنگی	بازنشر میراث فرهنگی، موسیقی، شعر و هنر در فضای دیجیتال
تعلق در جامعه شبکه‌ای	تشکیل جوامع تخیلی، حمایت اجتماعی، کنشگری دیجیتال
دوگانگی هویتی	شکاف بین بازنمایی مجازی و واقعیت زیسته، اضطراب هویتی

(۱) بازتعریف مفاهیم سنتی در فضای دیجیتال

تحلیل تحولات معنایی واژگان مرتبط با مهاجرت افغان‌ها، نشان‌دهنده‌ی یک جابه‌جایی بنیادین از مفاهیم سنتی و دینی به‌سوی تجربه‌های روانی، ذهنی و حتی زیبایی‌شناختی است؛ جابه‌جایی‌ای که در فضای دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی شتاب و عمق بیشتری یافته است. مفهوم «مهاجر» در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰، به‌ویژه در میان افغان‌هایی که به ایران و پاکستان پناه برده بودند، بار معنایی مذهبی و اجتماعی مثبتی داشت. این واژه یادآور هجرت پیامبر اسلام و یارانش بود و مهاجرت را به‌عملی مقدس و فداکارانه بدل می‌کرد. در این دوره، «مهاجر» نه‌تنها یک وضعیت حقوقی، بلکه هویتی افتخارآمیز و مشروع بود که حتی در اسناد رسمی و گفتمان عمومی سرزمین میزبان نیز به‌رسمیت شناخته می‌شد (Abbasi & Monsutti, 2023).

با گذشت زمان و پیچیده‌تر شدن تجربه‌های مهاجرت، به‌ویژه برای نسلی که در ایران یا پاکستان متولد و بزرگ شده بودند و حس تعلق به وطن را از دست داده بودند، واژه‌هایی چون «آواره»، «سرگردان» و «در به‌در» جایگزین واژه «مهاجر» شدند. این واژگان، برخلاف «مهاجر»، نه تنها فاقد بار مذهبی و افتخارآمیز بودند، بلکه معنایی از بی‌خانمانی، تعلیق، بی‌وطنی و بحران هویت را در بطن خود داشتند. بسیاری از نسل‌ها دوم و سوم مهاجران افغان، «آوارگی» را نه صرفاً وضعیتی جغرافیایی، بلکه تجربه‌ای ذهنی و روانی می‌دانند.

در دهه اخیر، با گسترش شبکه‌های اجتماعی، این تحول معنایی شتاب بیشتری گرفته است. واژگان سنتی مانند «مهاجر» در پست‌ها و روایت‌های دیجیتال جای خود را به‌هشتگ‌هایی چون #آواره_دیجیتال، #مهاجر_آنلاین و #نسل_بدون_وطن داده‌اند. این هشتگ‌ها بیانگر تجربه زیسته‌ی نسل جدید مهاجران افغان و نوعی بازتعریف هویت و بازآفرینی جمعی در فضای مجازی است. تحلیل محتوای پست‌ها، کپشن‌ها و روایت‌های اینستاگرامی و توییتری نشان می‌دهد که «آوارگی» در عصر دیجیتال، بیش از آن که به معنای جابه‌جایی فیزیکی باشد، به معنای تعلیق هویتی و بی‌قراری ذهنی است. عکس‌هایی از خانه‌های متروک با کپشن‌هایی مانند «خانه‌ای که هرگز وطن نشد» یا پست‌هایی با مضمون «در هر جا که باشم، بی‌وطنم» مصادیق بارز این تحول معنایی‌اند. این تحول معنایی، ریشه در ادبیات و عرفان فارسی نیز دارد. واژه «آواره» در شعر مولانا و خسرو دهلوی، استعاره‌ای از سرگشتگی عاشقانه و جستجوی معنای زندگی است.

نسل جدید افغان‌ها در فضای مجازی، با ارجاع به این میراث ادبی، نوعی پیوند میان تجربه آوارگی مدرن و سرگشتگی عرفانی برقرار می‌کنند؛ امری که در ویدیوها، پادکست‌ها و کپشن‌های هنری نیز بازتاب یافته است. نکته مهم دیگر، سیالیت و چندلایگی معنایی این واژگان در فضای دیجیتال است. برخی از افغان‌ها (به‌ویژه آن‌هایی که با ویزای تحصیلی یا کاری به غرب رفته‌اند) هنوز خود را «مهاجر» می‌دانند و «آواره» را واژه‌ای تحقیرآمیز تلقی می‌کنند. در مقابل، نسل متولد ایران یا پاکستان، «آوارگی» را هویت واقعی خود می‌دانند و حتی آن را در پروفایل‌های مجازی‌شان برجسته می‌کنند.

۲) فضای مجازی به عنوان «سرزمین سوم»

در چهار دهه اخیر، مهاجرت گسترده افغان‌ها به کشورهای همسایه و سپس به غرب، موجب شکل‌گیری شبکه‌های فراملی پیچیده‌ای شده است (Abbasi & Monsutti, 2023). این شبکه‌ها که ابتدا مبتنی بر روابط خویشاوندی و قومی بودند، اکنون با ظهور فضای دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی، به جامعه‌های مجازی گسترده و پویایی تبدیل شده‌اند که مرزهای جغرافیایی را بی‌معنا کرده‌اند.

گروه‌ها و صفحات مجازی مانند «افغان‌های جهانی» در فیس‌بوک، اینستاگرام و تلگرام، هزاران عضو از سراسر جهان را گرد هم آورده‌اند. این صفحات به‌بستری برای تبادل تجربه، همدلی، حمایت، و حتی کنشگری اجتماعی بدل شده‌اند. اعضا در این فضاها تجربه‌های مهاجرت و آوارگی خود را به اشتراک می‌گذارند و برای حفظ و بازتولید هویت فرهنگی و ملی خود تلاش می‌کنند. در شرایطی که بسیاری از مهاجران افغان یا هرگز وطن مادری را ندیده‌اند یا امکان بازگشت ندارند، این جامعه‌های مجازی به‌نوعی «وطن دوم» و سرزمین سوم بدل شده‌اند. مراسم‌های جمعی مانند عروسی، عزاداری، جشن نوروز یا حتی گردهمایی‌های ادبی و هنری، به‌صورت آنلاین برگزار می‌شود و حس تعلق و همبستگی را تقویت می‌کند.

«بریم سراغ حقیقت، من دیگه نمی‌تونم برگردم افغانستان. ولی وقتی تو فیس‌بوک با همین دوستای قدیمی چای می‌نوشیم تو ذهن مون، گاهی گریه می‌کنیم، گاهی می‌خندیم... اون واقعا وطنه.» (مرد، ۳۶ ساله).

در یکی از گروه‌های اینستاگرامی، کاربری نوشته بود: «اینستاگرام تنها جایی است که می‌توانم بدون ترس از تبعیض، افغان بودنم را جشن بگیرم.» این جمله بیانگر تجربه شخصی و نقش فضای دیجیتال در بازسازی اعتمادبه‌نفس و هویت جمعی است. جامعه‌های مجازی، به‌ویژه برای نسل جوان و زنان افغان، فضایی امن برای بیان دغدغه‌ها، دردها و امیدها فراهم می‌کنند. این فضاها گاه جایگزین شبکه‌های حمایتی سنتی می‌شوند؛ جایی برای مشاوره، همدردی و حتی کنشگری علیه تبعیض و نابرابری.

«ما که الان تو اینترنت زندگی می‌کنیم. موقعی که درد داریم، نمی‌ریم سراغ خانواده، میریم سراغ گروه‌های خودمون. آنجا همه می‌فهمن ما چی می‌گیم. یه دونه می‌گه: منم همینجوری بودم دیگه یه دونه می‌گه: 'بچه، قوی باش.' انگار یه شبکه خونادگی جدید درست شده، ولی تو موبایل» (دختر، ۱۹ ساله).

از طریق پویس‌های آنلاین، هشتک‌های اعتراضی و تولید محتوای هنری، افغان‌ها در فضای مجازی هویت خود را بازتعریف و بازآفرینی می‌کنند. این فضاها بستری برای طرح مطالبات، اعتراض به سیاست‌های مهاجرتی، و دفاع از حقوق مهاجران فراهم می‌آورند.

«وقتی تو خیابون نمی‌تونی حرف بزنی، تو هشتک حرفتو می‌ذاری! من چندتا پست زدَم با هشتک #حق_مهاجر، دیدم هزاران نفر مثل من دارن دنبالش می‌کنن. انگار یه صدای بزرگ شده، یه حرکتی که فقط تو اینترنت می‌تونه شکل بگیره.» (مرد، ۲۱ ساله).

جامعه‌های مجازی افغان‌ها، مرزهای سنتی ملیت، قومیت و حتی نسل را درهم می‌شکنند. در این فضاها، افراد می‌توانند هویت‌های چندلایه (افغان، ایرانی‌تبار، شهروند جهانی) را همزمان تجربه و بازنمایی کنند. به‌تعبیر یکی از کاربران: «در گروه‌های مجازی، من همزمان هم افغانم، هم ایرانی، هم یه آدم جهانی» یا:

«من سال‌هاست که از خونه دورم، ولی تو اینترنت هر روز یه چایی با خودم می‌خورم و گپ می‌زنم، گاهی با یه دختر ایرانی صحبت می‌کنم، گاهی با یه کانادایی، گاهی با یه زن افغان تو قطر. الان من کی‌م؟ 'نه اینجا، نه آنجا، ولی همه‌جا.' (زن، ۲۹ ساله).

۳) کنشگری دیجیتال و بازآفرینی هویت

در دهه اخیر، فضای دیجیتال برای مهاجران افغان به‌بستری فعال برای کنشگری اجتماعی، فرهنگی و هویتی تبدیل شده است. برخلاف نسل‌های گذشته که کنشگری عمدتاً در قالب شبکه‌های سنتی و روابط خویشاوندی صورت می‌گرفت، نسل جدید افغان‌ها با بهره‌گیری از شبکه‌های اجتماعی، پویس‌های آنلاین و تولید محتوای هنری، صدای خود را به‌سطح جهانی رسانده‌اند. نمونه بارز این کنشگری، پویس‌هایی نظیر #افغان‌ها_را_پناه_دهید است که پس از تحولات ۲۰۲۱ افغانستان و قدرت‌گیری دوباره طالبان، در توییتر و اینستاگرام ترند شد. این پویس‌ها با هدف جلب توجه افکار عمومی و نهادهای بین‌المللی به‌وضعیت پناهجویان افغان، سازماندهی شده و هزاران کاربر افغان و غیرافغان را به‌مشارکت فعال واداشته است. در این پویس‌ها، مهاجران افغان با به‌اشتراک‌گذاری روایت‌های شخصی، تصاویر، ویدیوهای کوتاه و حتی نامه‌های سرگشاده، نه‌تنها به‌بیان درد و رنج خود می‌پردازند، بلکه به‌بازتعریف هویت جمعی خود نیز کمک می‌کنند.

«من خودم تو پویس #افغان‌ها_را_پناه_دهید کلی عکس و ویدیو گذاشتم. واقعاً حس خوبی بود، مثل این بود که بالاخره یه جایی حرف دل ما رو شنیدن. بعضی‌ها حتی از کشورهای دور هم پیام دادن که پشتیبان ما هستن.» (مرد، ۲۱ ساله)

تولید میم‌ها، موسیقی، شعر و ویدیوهای کوتاه در بسترهایی چون اینستاگرام و یوتیوب، به‌ابزار قدرتمندی برای بیان تجربه آوارگی و بازآفرینی هویت تبدیل شده است. هنرمندان افغان با استفاده از هنرهای تجسمی، شعر و عکاسی، تجربه زیسته خود از آوارگی، تبعیض و جستجوی هویت را به‌نمایش می‌گذارند. این تولیدات هنری، نه تنها مخاطب افغان، بلکه مخاطبان بین‌المللی را نیز درگیر تجربه مهاجرت و آوارگی می‌کند.

«من خودم عاشق ساختن میم‌های شاد هستم؛ می‌خوام نشون بدم که ما هم می‌تونیم بخندیم، حتی وسط همه مشکلات. بعضی وقت‌ها یه ویدیوی کوتاه می‌سازم و اونو تو اینستاگرام می‌گذارم، کلی بازدید می‌خوره، حتی دوستان غیرافغان هم کامنت میدارن.» (دختر، ۱۹ ساله)

بسیاری از کاربران افغان با روایت‌سازی روزمره در قالب استوری، پست و بلاگ‌نویسی، به‌بازنمایی هویت خود می‌پردازند. این روایت‌ها اغلب با زبان‌های ترکیبی (فارسی، دری، انگلیسی) و با استفاده از هشتگ‌های خلاقانه، مرزهای هویتی را درهم می‌شکنند.

«من تو اینستاگرام هم فارسی می‌نویسم، هم دری، گاهی هم انگلیسی. همه دوستانم تو کامنت‌ها می‌نویسن، انگاریه زبان جدید داریم می‌سازیم! هشتگ‌هایی که خودمون درست می‌کنیم، خیلی وقت‌ها ترند می‌شه.» (مرد، ۲۹ ساله)

از ویژگی‌های برجسته کنشگری دیجیتال افغان‌ها، نمایش هویت‌های چندلایه و سیال است. بسیاری از مهاجران افغان در پروفایل‌های مجازی خود، همزمان به‌چند هویت اشاره می‌کنند: «افغان»، به‌عنوان هویت ملی و تاریخی، «ایرانی‌تبار» یا «متولد ایران»، به‌عنوان هویت فرهنگی و زیستی، «شهروند جهانی»، به‌عنوان هویتی باز و فراملی. این ترکیب هویتی، هم در انتخاب نام کاربری و بیو شبکه‌های اجتماعی و هم در محتوای تولیدی بازتاب یافته است. برای مثال، کاربری در بیوی اینستاگرام خود نوشته: «*Afghan by blood, Iranian by birth, citizen of the world*». یا در کپشن پست خود تأکید کند: «در هیچ‌جا خانه ندارم، مادر همه‌جا بخشی از خودم را پیدا کرده‌ام.» این هویت‌های چندلایه، بازتابی از تجربه زیسته مهاجران افغان است که نه‌تنها با مرزهای جغرافیایی، بلکه با مرزهای ذهنی و هویتی نیز درگیرند. بسیاری از افغان‌هایی که در ایران یا پاکستان متولد شده‌اند، «آوارگی» را هویت خود می‌دانند و حتی پس از مهاجرت نیز این حس تعلیق و چندگانگی را حفظ می‌کنند.

«خیلی وقت‌ها خودم رو گم می‌کنم، انگار نه این‌جایی هستم نه اون‌جا. تو ایران همیشه یاد افغانستان می‌افتم، تو افغانستان هم حس می‌کنم غریبه‌ام...» (مرد، ۲۱ ساله)

کنشگری دیجیتال، به‌مهاجران افغان امکان داده است که روایت مسلط و گاه کلیشه‌ای از «مهاجر» یا «پناهنده» را به‌چالش بکشند و هویت خود را به‌شیوه‌ای خلاقانه، چندلایه و جهانی بازآفرینی کنند. این بازآفرینی، هم در سطح فردی (بیان زیست روزمره، خلق آثار هنری) و هم در سطح جمعی (پویش‌های اعتراضی، تولید روایت‌های جمعی) رخ می‌دهد.

«من تو کمپین‌ها همیشه می‌گم که مهاجر بودن فقط به‌معنی آوارگی نیست، ما همیشه با هم هستیم و هویت خودمون رو خودمون می‌سازیم. این طوری دیگه کسی نمی‌تونه بگه ما فقط پناهنده‌ایم، ما خیلی چیزهای دیگه هم هستیم.» (مرد، ۳۶ ساله)

۴) تضادها و چالش‌های آوارگی دیجیتال

یکی از بارزترین ویژگی‌های تجربه آوارگی دیجیتال در میان مهاجران افغان، تضاد میان تصویرهای پرزرق‌وبرق و موفقیت‌آمیز در فضای مجازی و واقعیت‌های تلخ و دشوار زندگی روزمره است. در شبکه‌های اجتماعی، بسیاری از مهاجران افغان با به‌اشتراک‌گذاری تصاویر موفقیت، سفر، تحصیل یا فعالیت‌های هنری خود، تلاش می‌کنند تصویری مثبت و الهام‌بخش از هویت خود ارائه دهند. این روایت‌ها اغلب با هشتک‌هایی چون #موفقیت_مهاجر و #زندگی_جدید همراه است و گاه بازتابی از آرزوها و امیدهای نسل جدید مهاجران است. اما در پس این تصاویر، واقعیت‌های تلخ‌تری نهفته است: تبعیض ساختاری، بی‌ثباتی اقتصادی، اضطراب هویتی، و احساس تعلیق و بی‌وطنی. بسیاری از افغان‌ها حتی پس از مهاجرت به غرب و دستیابی به برخی موفقیت‌ها، همچنان با حس عمیق بی‌تعلقی و سرگردانی مواجه‌اند. این شکاف میان واقعیت و بازنمایی مجازی، نوعی «دوگانگی هویتی» ایجاد می‌کند که خود به‌منبع اضطراب و تنش روانی تبدیل می‌شود.

«من همیشه با هشتک #زندگی_جدید عکس می‌گذارم، اما تو واقعیت کلی اضطراب دارم که کسی شغل من رو نگیره یا با من تبعیض ایجاد نکنه. این موفقیت‌های مجازی خیلی وقت‌ها فقط یه پوششه برای دردهام» (مرد، ۳۶ ساله)

«اگه تو فضای مجازی عکس هام رو ببینی، فکر می‌کنی همه چی خوبه، اما من همیشه تو دلم حس می‌کنم که جایی رو گم کردم. انگار نه اینجا هستم، نه اونجا. حتی بعد از مهاجرت، باز هم حس بی‌وطنی دارم» (دختر، ۱۹ ساله)

در صفحات اینستاگرامی مهاجران افغان، پست‌هایی با تصاویر جشن دانش‌آموختگی یا موفقیت شغلی فراوان است؛ اما در بخش کامنت‌ها یا استوری‌های خصوصی، اغلب به‌دشواری‌های زندگی، تبعیض در جامعه میزبان و دل‌تنگی برای وطن اشاره می‌شود. این تضاد، بازتابی از تلاش برای بازسازی هویت و امید در دل شرایط دشوار است.

فضای مجازی، با این‌که فرصت‌هایی که برای بیان هویت و کنشگری اجتماعی فراهم کرده، با محدودیت‌ها و چالش‌های جدی نیز روبه‌روست. از مهم‌ترین این چالش‌ها، سانسور و حذف محتوای مرتبط با افغانستان و مهاجران افغان در پلتفرم‌های جهانی است. پس از تحولات سیاسی افغانستان در سال ۲۰۲۱ و بازگشت طالبان، بسیاری از کاربران افغان گزارش داده‌اند که پست‌ها و روایت‌های‌شان درباره وضعیت افغانستان، بدون تمایزگذاری محتوایی، از سوی اینستاگرام، فیسبوک و توییتر حذف یا محدود شده است. این حذف‌ها گاه صرفاً به دلیل ذکر نام «طالبان» یا استفاده از هشتک‌های اعتراضی صورت گرفته و منجر به خاموش شدن صدای مهاجران افغان در سطح جهانی شده است.

«من یه پست درباره وضعیت افغانستان گذاشتم و فقط اسم طالبان رو آورده بودم، اکاتم سه روز بسته شد! انگار حتی حق نداریم حرف بزنیم. این طوری صدای ما تو دنیا خاموش می‌شه.» (مرد، ۳۶ ساله)

«من یه ویدیو از وضعیت افغانستان گذاشتم، حتی هیچ چیز خطرناکی نداشت، اما اینستاگرام فوراً حذفش کرد. حالا چطور باید دنیا رو از درد ما باخبر کنیم؟» (مرد، ۲۱ ساله)

علاوه بر سانسور مستقیم، الگوریتم‌های شبکه‌های اجتماعی نیز گاه باعث دیده‌نشدن یا کاهش دسترسی به محتوای مهاجران افغان می‌شوند. این امر به‌ویژه در مورد روایت‌های انتقادی، محتوای هنری اعتراضی یا پوشش‌های حمایت از پناهجویان افغان مشهود است. در پوشش #افغان‌ها_را_پناه_دهید، بسیاری از کاربران افغان گزارش داده‌اند که پست‌های‌شان به‌سرعت حذف یا محدود شده، یا حتی

حساب کاربری‌شان مسدود گردیده است. این تجربه، حس بی‌صدایی و حذف مضاعف را در میان مهاجران افغان تقویت می‌کند. روایت‌های متعددی از مهاجران افغان به تجربه «آوارگی مضاعف» در فضای دیجیتال اشاره دارند: از یک‌سو، فضای مجازی بستر بازسازی هویت و بیان امیدهاست؛ از سوی دیگر، محدودیت‌ها و سانسور، حس تعلیق و بی‌وطنی را تشدید می‌کند

«تو فضای مجازی همیشه امید داشتم که بالاخره یه جایی صدای ما رو می‌شنون، اما وقتی پست‌هام حذف میشه، حس می‌کنم باز هم تنها شدم. انگار نه تو دنیای واقعی خونه‌ای دارم، نه تو فضای مجازی» (دختر ۲۲ ساله).

۵) تجربه‌های نسلی و جنسیتی در بازنمایی دیجیتال هویت

در فضای دیجیتال، تفاوت نسلی به‌وضوح دیده می‌شود. نسل اول مهاجران، در روایت‌های خود در شبکه‌های اجتماعی، همچنان بر هویت «مهاجر» و پیوند با وطن مادری تأکید دارند و مهاجرت را تجربه‌ای گسسته و نقطه‌ای می‌دانند. اما نسل دوم و سوم، مهاجرت را تجربه‌ای ممتد و هویتی سیال می‌دانند که نه آغاز و نه پایانی دارد؛ آن‌ها خود را «آواره دیجیتال» یا «نسل بدون وطن» معرفی می‌کنند و در شبکه‌های اجتماعی با هشتگ‌هایی چون #آواره_دیجیتال و #نسل_بدون_وطن هویت خود را بازآفرینی می‌کنند.

«من تو افغانستان به‌دنیا نیومدم، اما همیشه حس می‌کنم که نه اینجا هستم نه اونجا. تو فضای مجازی با هشتگ‌هایی مثل #آواره_دیجیتال خودم رو معرفی می‌کنم. مهاجرت برای من یه تجربه بی‌پایانه» (دختر، ۲۳ ساله)

«من خودم رو نسل بدون وطن می‌دونم. نه افغانم، نه ایرانی، نه اروپایی. تو شبکه‌های اجتماعی همیشه با هشتگ #نسل_بدون_وطن خودم رو نشون می‌دم. مهاجرت برای من یه جور زندگیه، نه یه اتفاق» (مرد، ۳۶ ساله)

نسل‌های جدید مهاجران افغان، از فضای دیجیتال برای بیان تجربه‌های چندلایه و متناقض خود بهره می‌برند و از طریق روایت‌های فردی، پادکست‌ها و تولیدات هنری، هویت خود را بازتعریف می‌کنند (Harutyunyan, 2022; Olszewska, 2015).

«من یه پادکست درست کردم که درباره زندگی مهاجران افغان حرف می‌زنم. هر قسمت روایت یه نفر از ماست، با کلی تجربه متفاوت و گاهی متناقض. این طوری همه می‌تونن ببینن که مهاجرت فقط یه داستان نیست، هزاران داستانه» (دختر، ۲۷ ساله)

جنسیت نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در بازنمایی دیجیتال هویت مهاجران افغان دارد. زنان افغان، به‌ویژه آن‌هایی که در ایران متولد شده‌اند، اغلب روایت‌هایی عمیق‌تر، انتقادی‌تر و چندلایه‌تر از تجربه آوارگی، تبعیض و بی‌وطنی ارائه می‌کنند. در روایت‌هایی از زنان، مهاجرت نه‌تنها به‌عنوان یک جابه‌جایی مکانی، بلکه به‌عنوان یک وضعیت روانی و اجتماعی دائمی توصیف می‌شود. زنان افغان در فضای دیجیتال، با استفاده از هنر، شعر، عکاسی و روایت‌های شخصی، تجربه زیست روزمره خود را به‌نمایش می‌گذارند و اغلب به‌نقد وضعیت اجتماعی، تبعیض جنسیتی و محدودیت‌های فرهنگی می‌پردازند.

«من تو اینستاگرام از روزهایی می‌نویسم که کسی با من مثل یک انسان رفتار نکرد. با شعر و عکس سعی می‌کنم رنجم را بنویسم، اما همیشه می‌خواهم بگویم که مهاجرت فقط جابه‌جایی مکانی نیست، یک حس دائمی بی‌وطنی هم هست» (دختر، ۲۳ ساله)

«من با حرف‌های شخصی و هنرم در فضای مجازی، وضعیت اجتماعی و تبعیض‌هایی که به‌خاطر زن بودن و مهاجر بودنم دیدم، رو نقد می‌کنم. این طوری خودم را قوی‌تر حس می‌کنم، بلکه دوستانم هم با من همراه می‌شوند». (دختر، ۱۹ ساله)

در مقابل، مردان افغان در روایت‌های دیجیتال خود، بیشتر بر جنبه‌های موفقیت، مقاومت و بازسازی هویت تأکید دارند و کمتر به بیان آسیب‌پذیری‌های فردی و روانی می‌پردازند. این تفاوت روایی، بازتابی از ساختارهای اجتماعی و انتظارات جنسیتی در جامعه افغان است. مردان اغلب با تأکید بر موفقیت تحصیلی، شغلی یا اجتماعی، تلاش می‌کنند تصویری مثبت و مقاوم از هویت خود ارائه دهند و کمتر به ابعاد آسیب‌پذیر و تعلیق روانی مهاجرت اشاره می‌کنند.

«من در اینستاگرام و توئیتر درباره کار و تحصیل خودم پست می‌گذارم. دوست دارم بقیه هم ببینند که افغان‌ها هم می‌تونند موفق بشوند و جایگاه خودشون رو پیدا کنند». (مرد، ۲۳ ساله)

«من تو شبکه‌های اجتماعی درباره تجربه‌های خودم می‌نویسم، اما کمتر درباره احساسات و آسیب‌پذیری‌ها حرف می‌زنم. فکر می‌کنم مرد بودن یعنی همیشه قوی بودن و نشون دادن موفقیت». (مرد، ۲۶ ساله)

یکی از ویژگی‌های مهم بازنمایی دیجیتال هویت در میان مهاجران افغان، استفاده از هنر و ادبیات به‌عنوان ابزاری برای بیان تجربه‌های پیچیده و چندلایه است. آن‌ها با استفاده از شعر، عکاسی و نقاشی، تجربه آوارگی و تبعیض را به‌تصویر می‌کشند. این آثار هنری، نه‌تنها بیانگر تجربه فردی، بلکه بازتابی از وضعیت جمعی نسل‌های جدید مهاجران افغان است که هویت خود را در مرز میان وطن از دست‌رفته و سرزمین دیجیتال بازتعریف می‌کنند.

«عکس‌هایی که من از زندگی روزمره خودم می‌گیرم و در اینستاگرام می‌گذارم، فقط مال خودم نیست. این عکس‌ها حال و هوای همه مهاجرانیه که بین دو دنیا معلق هستن و دنبال جایی برای چسبیدن می‌گردن». (مرد، ۲۹ ساله)

۶) مقاومت فرهنگی در روایت‌ها

ادبیات فارسی، به‌ویژه شعر کلاسیک، همواره نقشی محوری در هویت و حافظه جمعی افغان‌ها داشته است. واژه‌هایی چون «آواره» و «سرگردان» که امروز در روایت‌های دیجیتال مهاجران افغان رایج است، ریشه در زبان عرفانی و عاشقانه شعر فارسی دارد. مثلاً مولانا، بارها از «آوارگی» به‌عنوان استعاره‌ای برای سرگستگی عاشقانه و جستجوی معنای زندگی یاد کرده است:

«نان پاره ز من بستان، جان پاره نخواهد شد
آواره عشق ما، آواره نخواهد شد»

در این بیت، «آواره» نه تنها به‌معنای بی‌خانمانی ظاهری اشاره می‌کند، بلکه به‌حالت روحی و معنوی عاشق نیز تعبیر می‌شود. عاشق در راه عشق، از تعلقات دنیایی رها شده و در حال حرکت به‌سوی معشوق است. کلمه «آواره» در اشعار مولانا، به‌مفهوم عمیق و چندلایه اشاره می‌کند که از بی‌خانمانی ظاهری تا بی‌خانمانی معنوی و حرکت به‌سوی خدا را شامل می‌شود. این کلمه، ابعاد مختلفی از تجربیات انسانی را به‌تصویر می‌کشد و به‌مخاطب، فرصت می‌دهد تا در اعماق معنای شعر، غوطه بخورد. این استعاره‌ها در روایت‌های دیجیتال مهاجران افغان بازتولید شده و به‌تجربه معاصر آوارگی، سرگردانی و بی‌وطنی معنایی عمیق‌تر و چندلایه‌تر می‌بخشند. محمدکاظم کاظمی، شاعر معاصر افغانستانی ساکن ایران نیز از این کلیدواژه در اشعار خود استفاده کرده است.

«ولی چه سود به احوال قوم آواره که رخت در به‌دردی‌شان عوض نخواهد شد»

موسیقی نیز همچون شعر، ابزاری کلیدی برای بیان هویت و تجربه مهاجرت در فضای دیجیتال است. احمد ظاهر، خواننده محبوب افغان، در دهه ۱۹۷۰ با ترانه‌هایی درباره درد، تنهایی و آوارگی، صدای نسل‌های مهاجر شد:

«دل‌م در عاشقی آواره شد، آواره‌تر بادا / تنم از بی‌دلی بیچاره شد، بیچاره‌تر بادا /
به‌تاراج عزیزان زلف تو عیاری یی دارد / به‌خون‌ریز غریبان چشم تو عیاره‌تر بادا».

در شبکه‌های اجتماعی، مهاجران افغان با بازنشر این ترانه‌ها، ساخت ویدیوها و میم‌های الهام‌گرفته از موسیقی و شعر کلاسیک، تجربه زیست روزمره خود را با میراث فرهنگی پیوند می‌زنند. این بازنمایی‌ها، نه‌تنها بیانگر حسرت و دل‌تنگی، بلکه ابزاری برای مقاومت فرهنگی و بازسازی هویت جمعی‌اند.

فضای دیجیتال بستری برای نوآوری هنری و بازآفرینی عناصر فرهنگی سنتی است. مهاجران افغان با تولید میم‌ها، پادکست‌ها، ویدیوهای کوتاه و آثار تجسمی، روایت‌های جدیدی از آوارگی و مهاجرت خلق می‌کنند. هنرمندان، با استفاده از شعر، عکاسی و نقاشی، تجربه آوارگی و تبعیض را به‌تصویر می‌کشند و آثارشان در اینستاگرام و یوتیوب بازتاب گسترده‌ای یافته است. پادکست‌هایی چون «داستان افغان» یا «قصه‌های مهاجرت»، با روایت‌های شفاهی و شعرخوانی، پلی میان نسل‌های قدیم و جدید مهاجران ایجاد و حافظه جمعی را در قالبی مدرن بازتولید می‌کنند.

در شرایطی که مهاجران افغان اغلب با تبعیض، سانسور و حذف فرهنگی مواجه‌اند، بازنمایی ادبیات و فرهنگ در روایت‌های دیجیتال، به‌ابزاری برای مقاومت و بازسازی هویت بدل شده است. این روایت‌ها، با ترکیب عناصر سنتی و نوآورانه، مرزهای جغرافیایی و نسلی را درهم می‌شکنند و امکان شکل‌گیری «سرزمین سوم» را در فضای مجازی فراهم می‌آورند.

۷) احساس تعلق، بی‌وطنی و امید

مهاجران افغان، به‌ویژه نسل‌های دوم و سوم، در مواجهه با بی‌وطنی و تعلیق هویتی، به‌بازسازی حس تعلق در فضای دیجیتال روی آورده‌اند. شبکه‌های اجتماعی، گروه‌های تلگرامی و صفحات اینستاگرامی به‌بستری برای شکل‌گیری «وطن مجازی» تبدیل شده‌اند؛ وطنی که در آن می‌توان بدون ترس از تبعیض، هویت افغان بودن را جشن گرفت. در این فضاها، مهاجران با برگزاری مراسم‌های فرهنگی و مذهبی به‌صورت آنلاین (مانند نوروز، عروسی، عزا‌داری)، ساخت پادکست‌ها، ویدیوها و پویش‌های حمایتی، تلاش می‌کنند شبکه‌های حمایتی و اجتماعی خود را بازسازی کنند. این وطن مجازی، نه‌تنها جایگزین وطن ازدست‌رفته است، بلکه بستری برای تقویت همبستگی جمعی، انتقال ارزش‌های فرهنگی به‌نسل جدید و حتی کنشگری اجتماعی فراهم می‌کند.

با وجود این تلاش‌ها، احساس بی‌وطنی و تعلیق همچنان بخش جدایی‌ناپذیر تجربه مهاجران افغان است. نسل‌هایی که در ایران، پاکستان یا کشورهای غربی متولد شده‌اند، اغلب وطن را مفهومی انتزاعی و دست‌نیافتنی می‌دانند. روایت‌های دیجیتال آنان، سرشار از حس سرگردانی، بی‌خانمانی ذهنی و جستجوی معنای جدید زندگی است. با این حال، همین فضاهای دیجیتال، امکان امیدواری و آینده‌نگری را نیز فراهم می‌کنند. مهاجران افغان با به‌اشتراک‌گذاری موفقیت‌های فردی، روایت‌های الهام‌بخش و پویش‌های جمعی،

تلاش می‌کنند تصویری مثبت و امیدآفرین از هویت خود بسازند. هشتگ‌هایی مانند #مید_مهاجر و #زندگی_جدید نشان‌دهنده این تلاش برای حفظ امید و انگیزه در دل شرایط دشوار است.

وطن مجازی و جوامع دیجیتال به مهاجران امکان می‌دهند تا هویت‌های چندلایه و سیال خود را بازآفرینی کنند و همان‌طور که بندیکت اندرسون می‌گوید (اندرسون، ۱۳۹۳)، «جامعه تخیلی» جدیدی بسازند. این جوامع، اگرچه جایگزین کامل وطن فیزیکی نیستند، اما در تقویت حس تعلق، بازسازی شبکه‌های حمایتی و حتی شکل‌گیری کنشگری جمعی نقش کلیدی دارند. در عین حال، روایت‌های دیجیتال مهاجران افغان نشان می‌دهد که حس بی‌وطنی و تعلق، تنها از دست‌دادن وطن جغرافیایی نیست؛ بلکه تجربه‌ای ذهنی، روانی و حتی زیبایی‌شناختی است که در ادبیات و هنر دیجیتال نیز بازتاب یافته است.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با نگاهی مردم‌نگارانه به زندگی دیجیتال مهاجران افغانستانی، از ظهور «سرزمین سوم دیجیتال» پرده برمی‌دارد؛ فضایی میان اینجا و آنجا که در تارهای نامرئی اینترنت و شبکه‌های اجتماعی توسط خود این جامعه ساخته و زیسته می‌شود. این «سرزمین سوم» بیش از یک مکان جغرافیایی، مجموعه‌ای از تجربه‌ها، روایت‌ها و کنش‌هایی است که هویت مهاجر افغانستانی را در عصر دیجیتال بازتعریف می‌کند.

تحولات معنایی واژگان مرتبط با مهاجرت، از «مهاجر» به «آواره دیجیتال» و «نسل بی‌وطن»، بازتابی از تغییر عمیق در زیست‌روزمره و تجربه‌ای از سرگردانی و تعلق هویتی است. این بازتعریف‌ها نه تنها بیان بحران، بلکه ظرفیت خلق هویت‌های مقاوم و چندلایه را نیز در خود دارند. فضای دیجیتال برای مهاجران افغان، به‌ویژه نسل‌های جوان و زنان، به «وطن مجازی» و بستری برای کنشگری، بازآفرینی فرهنگی و شکل‌گیری جوامع مجازی بدل شده است. با این حال، این فضا سرشار از تناقض است؛ بازنمایی‌های موفقیت‌آمیز و پرزرق‌وبرق در شبکه‌های اجتماعی در برابر واقعیت‌های دشوار زندگی روزمره، شکافی ایجاد می‌کند که منبع اضطراب و تنش روانی است. این دوگانگی هویتی، تجربه‌ای است که هم فرصت خلق هویت‌های ترکیبی و هم منبع بی‌ثباتی و اضطراب را فراهم می‌آورد.

تجربه‌های نسلی و جنسیتی این تصویر را پیچیده‌تر می‌کنند؛ نسل اول با خاطره‌ای زنده‌تر از وطن، نگاهی متفاوت دارد، درحالی‌که نسل‌های جدیدتر «آوارگی دیجیتال» را به‌عنوان بخشی از هویت خود پذیرفته و خلاقانه بازآفرینی می‌کنند. زنان افغان روایت‌هایی عمیق‌تر و انتقادی‌تر از تجربه آوارگی و تبعیض ارائه می‌دهند و با به چالش کشیدن ساختارهای سنتی، صدای خود را بلند می‌کنند.

در نهایت، «سرزمین سوم دیجیتال» برای مهاجران افغانستانی فضایی است آمیخته با امید و درد، تعلق و بی‌خانمانی، مقاومت و محدودیت. اینجا جایی است که ادبیات کهن و موسیقی سنتی با هشتگ‌ها و استوری‌های مدرن در هم می‌آمیزند تا پلی میان گذشته، حال و آینده بسازند. اگرچه این «وطن مجازی» نمی‌تواند جایگزین کامل نیاز به تعلق فیزیکی و حقوق شهروندی شود، اما به «خانه‌ای موقت برای روح مهاجر» بدل شده است؛ خانه‌ای که در آن هویت به‌مثابه پروژه‌ای دائماً در حال ساخت و اجرا معنا می‌یابد و دیاسپورای افغانستانی را قادر می‌سازد تا در میانه عدم قطعیت‌ها، روایتگر داستان زندگی خود باشد.

یافته‌های این پژوهش، در تعاملی پویا با چارچوب نظری ترکیبی (بابا، باتلر، کاستلز)، افزون بر تأیید قدرت تبیین این نظریه‌ها در بافت جدید مهاجرت دیجیتال افغانستان‌ها، آن‌ها را بسط و غنا می‌بخشد:

اول، مفهوم «فضای سوم» هومی بابا در بستر دیجیتال به طور تجربی عینیت می‌یابد. یافته‌ها نشان می‌دهند که فضای آنلاین، دقیقاً همان عرصه «بینابینی» و «هیبرید» است که بابا توصیف می‌کند؛ جایی که دوگانه‌های ساده‌انگارانه «اینجا/آنجا»، «میزبان/مهاجر» و «سنتی/مدرن» در هم می‌شکنند. با این حال، پژوهش حاضر این مفهوم را از حیثه انتزاع نظری به زیست‌جهان ملموس کاربران می‌آورد و نشان می‌دهد «سوم‌بودگی» چگونه در پروفایل‌های دو/چندزبانه، هشتگ‌های ترکیبی (مانند #آواره_دیجیتال)، و بازآفرینی ادبیات کلاسیک در قالب‌های مدرن اجرا می‌شود. افزون بر این، یافته‌ها بر پارادوکسیکال بودن این فضا تأکید دارند: «سرزمین سوم» هم‌زمان هم رهایی‌بخش است (امکان مقاومت، اجتماع‌سازی و بیان) و هم محدودکننده (درگیر سانسور، الگوریتم و شکاف بازنمایی). این تناقض ذاتی، درک بابا از فضای سوم به مثابه عرصه کشمکش و مذاکره را تقویت می‌کند.

دوم، نظریه «کنش اجرایی» جودیت باتلر ابزار تحلیلی قدرتمندی برای فهم فرآیند ساخت روزمره هویت دیاسپوریک ارائه می‌دهد. داده‌ها به وضوح نشان می‌دهند که هویت‌هایی چون «آواره دیجیتال» یا «زن مهاجر کنشگر»، جوهره‌ای ثابت ندارند، بلکه از طریق تکرار کنش‌های گفتمانی و عملی در فضای مجازی ساخته و تثبیت می‌شوند. هر پست، هر استوری اعتراضی، هر میم طنزآمیز درباره آوارگی، و هر بازنشر شعر مولانا، بخشی از این «اجرای هویت» است که آن را واقعی و ملموس می‌سازد. این پژوهش، بعد عاطفی کنش اجرایی را نیز برجسته می‌سازد؛ کنش‌هایی که نه تنها هویت، بلکه حس مشترک درد، امید یا نوستالژی را می‌سازند و «اجتماع عاطفی» (پاپاچریسی، ۲۰۱۵) دیاسپورا را شکل می‌دهند.

سوم، تحلیل یافته‌ها در پرتو نظریه «جامعه شبکه‌ای» کاستلز، دو جنبه متضاد این جامعه را آشکار می‌سازد. از یک سو، شبکه‌های دیجیتال، ماده‌خام و زیرساخت تحقق «قدرت بی‌قدرتان» را فراهم می‌کنند. شکل‌گیری جوامع مجازی فراملی، سازمان‌دهی پویای کنشگری (مانند #افغان‌ها_را_پناه_دهید) و خلق «هویت پروژه‌ای» مقاوم، همگی مؤید نقش رهایی‌بخش شبکه‌ها هستند. از سوی دیگر، همان فناوری‌های شبکه‌ای، مکانیسم‌های جدید سلطه و حذف را نیز به کار می‌گیرند. سانسور الگوریتمی، حذف مضاعف محتوا، و تقویت شکاف دیجیتالی، تجسم همان منطق انعطاف‌پذیر اما بی‌رحم شبکه‌های قدرت در عصر اطلاعات هستند. این یافته، دیدگاه کاستلز درباره ذات دوگانه جامعه شبکه‌ای را تأیید می‌کند.

پژوهش حاضر نشان می‌دهد تجربه مهاجرت افغان‌ها در عصر دیجیتال را نمی‌توان با یک نظریه واحد توضیح داد. ترکیب چارچوب نظری سه‌گانه امکان درکی چندلایه و دیالکتیکی را فراهم می‌آورد: فضای سوم (بابا) عرصه این «شدن» است، کنش اجرایی (باتلر) «مکانیسم» آن است، و جامعه شبکه‌ای (کاستلز) «زیرساخت مادی و محدودیت‌های آن» را شکل می‌دهد. «سرزمین سوم دیجیتال» محصول تقاطع همین سه نیرو است: فضایی برساخته که در آن هویت، در میانه امکانات رهایی‌بخش شبکه‌ها و محدودیت‌های اجرا شده توسط الگوریتم‌ها و گفتمان‌های مسلط، به طور مداوم در حال اجرا، مذاکره و بازآفرینی است. این درک، پیامدهای روشنی برای سیاست‌گذاری دارد: هرگونه مداخله حمایتی باید هم‌زمان به تقویت عاملیت اجرایی مهاجران، حفظ امنیت و دسترسی عادلانه به عرصه‌های سوم دیجیتال، و مقابله با مکانیسم‌های حذف شبکه‌ای توجه کند.

یافته‌های این پژوهش پیامدهای مهمی برای سیاست‌گذاران، فعالان اجتماعی و محققان دارد. اولاً، روشن شدن نقش فضای دیجیتال به‌عنوان فضایی برای خودبیانی، خودسازی و مقاومت فرهنگی می‌تواند برنامه‌ریزان را به این نتیجه برساند که حمایت از دسترسی آزاد و برابر مهاجران به فضای مجازی، می‌تواند به تقویت روحیه آن‌ها و افزایش قابلیت اعتماد به نفس کمک کند. ثانیاً، فعالان اجتماعی و کنشگران دیجیتال می‌توانند از ظرفیت هشتگ‌ها، محتوای هنری و شبکه‌های مجازی برای ارتقاء آگاهی عمومی، اعتراض به ساختارهای نابرابری و دفاع از حقوق مهاجران استفاده کنند. ثالثاً، این مطالعه بر ضرورت توسعه رویکردهای تحقیقاتی چندوجهی تأکید می‌کند که بتوانند پویایی‌های فرهنگی-سیاسی و احساسی زندگی دیجیتال دیاسپورا را به‌طور دقیق‌تری درک کنند.

این مطالعه دارای چند محدودیت است. اول، به دلیل ماهیت مردم‌نگاری دیجیتال، داده‌ها فقط از محتوای عمومی منتشرشده در شبکه‌های اجتماعی جمع‌آوری شده‌اند و لذا نمی‌توان به تمامی تجربه‌های پنهان و شخصی مهاجران دست یافت. دوم، ممکن است تفاوت‌های زبانی، نسلی و جنسیتی بیشتری وجود داشته باشد که در این مطالعه به‌طور کامل مورد توجه قرار نگرفته است. بنابراین پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده به استفاده از روش‌های ترکیبی (مصاحبه‌های عمیق و گروه‌های کانونی) برای درک بهتر تجربیات شخصی و پنهان مهاجران، بهره‌گیری از خود-مردم‌نگاری‌های دیجیتال^۱، گسترش نمونه‌گیری از گروه‌های مختلف جمعیتی، مطالعه تأثیر سیاست‌های ادغام بر فضای دیجیتال و بررسی تغییرات در بازنمایی هویت در طول زمان در فضای دیجیتال نیز توجه شود.

تشکر و قدردانی

از دکتر سیدعسگر موسوی، استاد مردم‌شناسی دانشگاه کابل و دکتر مرتضی کتبی استاد روانشناسی اجتماعی دانشگاه تهران برای راهنمایی‌های ارزشمندشان در شکل‌گیری این مقاله کمال سپاسگزاری را دارم.

منابع

- افتخاری، محمدرابعب؛ انوری، محمدمعرف. (۱۴۰۱). واکاوی هویت زنان و ساخت خود زنانه در فضای مجازی افغانستان. مطالعات علوم اجتماعی، ۸(۲/۱)، ۶۷-۸۰. <http://www.uctjournals.com/farsi/archive/socials/1401/summer/1/6.pdf>
- اندرسن، بندیکت. (۱۳۹۳). جماعت‌های تصویری (محمد محمدی، مترجم). رخدادهای نو.
- خواجهنوری، بیژن؛ خضری، نرگس. (۱۴۰۳). ملی‌گرایی دیجیتال، مهاجران افغانستانی، فضای مجازی، شیراز. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی، ۲(۲)، ۲۳-۴۶. <https://doi.org/10.22108/srsp.2024.141218.1988>
- فراش، نورالدین؛ صادقی، رسول؛ ربیعی‌دستجردی، حمیدرضا؛ محمودیان، حسین. (۱۴۰۳). گسل فضایی-اجتماعی: واکاوی درک و معنای مهاجران افغانستانی از جدایی‌گزینی فضایی در شهر تهران. تداوم و تغییر اجتماعی، ۲(۳)، ۴۶۷-۴۹۶. <https://doi.org/10.22034/jssc.2024.21881.1141>
- میرزائی، حسین. (۱۴۰۳). مردم‌نگاری شبکه‌ای نظام سلیقه‌ای نفوذداران مهاجر افغانستانی در اینستاگرام. بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۱۵(۲)، ۴۰-۲۳. https://ijsp.ut.ac.ir/article_102077.html

^۱. Digital Auto-Ethnography

میرزائی، حسین. (۱۴۰۴). شبکه‌های اجتماعی مجازی و دایاسپورای افغانستانی در فرانسه: مردم‌نگاری زیست‌روزمره و چالش‌های فرهنگی دور از وطنی. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران. ۲۰(۴۰). <https://doi.org/10.22034/jpai.2025.2062029.1413>

Abbasi, K. (2024). Searching for a home: The bitter experiences of Afghanistani 'returnees'. *Soundings*, 87, 76-90.

Abbasi, K., & Monsutti, A. (2023). From Muhājir to Āwāra: Figures of migration and exile among Afghans. In S. I. Rajan (Ed.), *Migration in South Asia*, (pp. 187-200). IMISCOE Research Series. https://doi.org/10.1007/978-3-031-34194-6_13

Alencar, A. (2018). Refugee integration and social media: A local and experiential perspective. *Information, Communication & Society*, 21(11), 1588-1603. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1340500>

Anderson, B. (2014). *Imagined communities* (Translated to Persian by M. Mohammadi). Rokhdad-e No. [In Persian].

Baily, J. (2001). *Can you stop the birds singing? The censorship of music in Afghanistan*. Freemuse.

Bhabha, H. K. (2004). *The location of culture* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203820551>

Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203824979>

Castells, M. (1996). *The rise of the network society, the information age: Economy, society and culture Vol. I*. Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444319514>

Castells, M. (1997). *The power of identity, the information age: Economy, society and culture Vol. II*. Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444318234>

Ceccon, C., Moscardino, U., Altoè, G., Lionetti, F., & Umaña-Taylor, A. J. (2024). Longitudinal profiles of cultural identity processes and associations with psychosocial outcomes among adolescents participating in the Identity Project in Italy. *Journal of Youth and Adolescence*, 53(11), 2443-2459. <https://doi.org/10.1007/s10964-024-02031-5>

Chekirova, A. (2022). Social media and cross-border political participation: A case study of Kyrgyz migrants' online activism. *Social Sciences*, 11(8), 370. <https://doi.org/10.3390/socsci11080370>

Cover, R. (2021). Identity in the disrupted time of COVID-19: Performativity, crisis, mobility and ethics. *Social Sciences & Humanities Open*, 4(1), 100175. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2021.100175>

Eftekhari, M. R., & Anvari, M. A. (2022). Analyzing women's identity and the construction of femininity in Afghanistan's cyberspace. *Social Sciences Studies*, 8(1/2), 67-80. [In Persian]. <http://noo.rs/ZFnnl>

- Farrash, N., Sadeghi, R., Rabiei-Dastjerdi, H., & Mahmoudian, H. (2025). Socio-spatial fault: Understanding and meaning of Afghan immigrants of spatial segregation in Tehran. *Journal of Social Continuity and Change*, 3(2), 467-496. [In Persian]. <https://doi.org/10.22034/jscc.2024.21881.1141>
- Hackl, A. (2023). Connecting without protecting: Intermediating the internet economy in digital livelihoods provision for refugees. *Journal of Humanitarian Affairs*, 4(3), 13-21. <https://doi.org/10.7227/JHA.007>
- Keskin, S., & Kömür, G. (2024). Afghans ante portas: Looking at immigrants in Türkiye through Google's peephole. In S. Güler, M. G. Akgül, & H. A. Kırılı (Eds.), *Media Representation of Migrants and Refugees* (pp. 80-100). Peter Lang. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-3459-1.ch006>
- Khajeh Nouri, B., & Khazri, N. (2024). Digital nationalism, Afghan migrants, and cyberspace. *Strategic Research on Social Problems*, 13(2), 23-46. [In Persian]. <https://doi.org/10.22108/srsp.2024.141218.1988>
- Lefort, T. (2023). Les nouvelles routes de la soie au prisme des parcours migratoires afghans. *Hommes & Migrations*, 1343(4), 87-93. <https://doi.org/10.4000/hommesmigrations.16080>
- López, M., & Ryan, L. (2023). "What are you doing here?": Narratives of border crossings among diverse Afghans going to the UK at different times. *Frontiers in Sociology*, 8, 1087030. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2023.1087030>
- Mirzaei, H. (2024). Network ethnography of the taste system among Afghan migrant influencers on Instagram. *Iranian Journal of Social Problems*, 15(2), 23-40. [In Persian]. https://ijsp.ut.ac.ir/article_102077.html
- Mirzaei, H. (2025). Virtual social networks and the Afghan diaspora in France: Ethnography of everyday life and diasporic cultural challenges. *Journal of Population Association of Iran*, 20(40). [In Persian]. <https://doi.org/10.22034/jpai.2025.2062029.1413>
- Oeppen, C. (2016). 'Leaving Afghanistan! Are you sure?' European efforts to deter potential migrants through information campaigns. *Human Geography*, 9(2), 57-68. <https://doi.org/10.1177/194277861600900205>
- Olszewska, Z. (2015). *The pearl of Dari: Poetry and personhood among young Afghans in Iran*. Indiana University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxkn5r8>
- Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics: Sentiment, technology, and politics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199999736.001.0001>
- Quirke, L. (2011). Exploring the settlement experiences and information practices of Afghan newcomer youth in Toronto. *Canadian Journal of Information and Library Science*, 35(4), 345-353. <https://doi.org/10.29173/cais591>

- Radford, D., & Hetz, H. (2021). Aussies? Afghans? Hazara refugees and migrants negotiating multiple identities and belonging in Australia. *Social Identities*, 27(3), 377-393. <https://doi.org/10.1080/13504630.2020.1828851>
- Rae, M., Holman, R., & Nethery, A. (2018). Self-represented witnessing: The use of social media by asylum seekers in Australia's offshore immigration detention centres. *Media, Culture & Society*, 40(4), 479-495. <https://doi.org/10.1177/0163443717721805>
- Ramesh, M. R. (2025). Virtual communities: Current status and challenges. In *Building Power, Safety, and Trust in Virtual Communities* (pp. 281-296). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-3868-1>
- Sahgal, J. (2024). Navigating identity: An examination of identity formation among marginalized communities. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 9(08), 2981-2989. <https://doi.org/10.46609/IJSSER.2024.v09i08.026>
- Stahl, C. C., & Literat, I. (2023). #GenZ on TikTok: The collective online self-portrait of the social media generation. *Journal of Youth Studies*, 26(7), 925-946. <https://doi.org/10.1080/13676261.2022.2053671>
- Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203927083>
- Volkov, Y. G., Krivopuskov, V. V., & Kurbatov, V. I. (2022). Digital migrants and digital diaspora: New problems and trends of international migration. *Digital Sociology*, 4(4), 102-108. <https://www.digital-sociology.com/index.php/ds/article/view/70>
- Walsh, J. P. (2023). Digital nativism: Twitter, migration discourse and the 2019 election. *New Media & Society*, 25(10), 2618-2643. <https://doi.org/10.1177/14614448211067312>
- Zandi-Navgran, L., Askari-Nodoushan, A., & Afrasiabi, H. (2023). Emotional experience of Afghan migrants in Iran. *International Journal of Intercultural Relations*, 96, 101859. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2023.101859>
- Zandi-Navgran, L., Sadeghi, R., Afrasiabi, H., & Askari-Nodoushan, A. (2024). Afghan immigrants' perceptions of integration policies in Iran. *International Migration*, 62(5), 121-145. <https://doi.org/10.1111/imig.13290>